

GÖTEBORGS UNIVERSITET
LITTERATUR, IDÉHISTORIA OCH RELIGION

Natur eller kultur

**Bilden av den icke-kristne i läroböcker i religion
från 1860 till 2012**

Emma Lyckberg

Termin: Ht-13

Kurs: RKS310 Interdisciplinärt examensarbete
med utbildningsvetenskaplig inriktning, 15hp

Nivå: Kandidat

Handledare: Daniel Andersson

ABSTRACT

Titel: Natur eller kultur – Bilden av den icke-kristne i läroböcker i religion från 1860 till 2012

Nivå: Kandidat

Författare: Emma Lyckberg

Termin: Ht–2013

Institution: Institutionen för litteratur, idéhistoria och religion

Handledare: Daniel Andersson

Examinator: Bo Claesson

Syftet med uppsatsen har varit att kartlägga hur läroböcker i kristendomskunskap respektive religionskunskap framställer den icke-kristne individen och hur denna framställning förändras över en period av 150 år. De frågor uppsatsen har besvarat är dels vilka icke-kristna religioner som finns representerade i materialet, dels hur individer tillhörande dessa religioner framställs och dels vilka diskursiva förändringar som kan utläsas i materialet över tid. Forskning på läroböcker ur ett historiskt perspektiv är ett eftersatt område, detta trots att tidigare forskning lyfter fram hur betydelsefull läroboken är för elevernas lärande. Fyra läroböcker har valts ut för undersökningen. De tre första har tidigare använts vid Hvitfeldtska högre läroverk i Göteborg. Den fjärde läroboken är utvald utifrån att den är utgiven efter den senaste skolreformen. De fyra böckerna har givits en nära läsning och analyserats utifrån ett kritiskt diskursanalytiskt perspektiv. Resultatet har sedan relaterats till tidigare forskning och Edward Saids teorier om orientalismens diskurs. Resultatet visar att den icke-kristne individen i de tre äldsta läroböckerna framställs som annorlunda, exotisk, grym, våldsam, passiv, okunnig, obildad och i behov av att hjälpas eller räddas. Tydliga spår av denna diskurs fanns kvar i studiens fjärde nedslag. Genom att synliggöra ett diskursivt arv möjliggör studien en större medvetenhet om hur läroboken kan reproducera oönskade diskurser i klassrummet.

Nyckelord: läromedel; religionskunskap; kritisk diskursanalys; orientalism; diskurs

Innehåll

1.1. Inledning	s.1
1.2. Syfte	s.2
1.3. Frågeställningar	s.3
2.1. Material och avgränsningar	s.3
2.2. Teori och metod	s.5
2.2.1. Kritisk diskursanalys som metod	s.6
2.2.2. Kritisk diskursanalys som teori	s.7
2.2.3. Orientalismen och den europeiska självbilden	s.9
2.3. Tidigare forskning	s.10
2.3.1. Forskning kring läromedel	s.10
2.3.2. Forskning kring bilden av den icke-kristne i läromedel	s.13
3.1. Bakgrund	s.18
3.1.1. Skolans utveckling i Sverige och religionsämnets förändring	s.19
4.1. Resultat	s.22
4.1.1. <i>Lärobok i kyrkohistorien för elementarläroverken / af C. A. Cornelius</i>	s.23
4.1.2. <i>Lärobok i kyrkohistoria: För svenska läroverk bearbetad av August Johansson.</i>	s.25
4.1.3. <i>De viktigaste utomkristliga religionerna i nutid</i>	s.31
4.1.4. <i>Relief – Livsvägar: Religionskunskap för kurs 1</i>	s.47
4.2. Sammanfattande analys	s.56
4.2.1. Hedningar, missionärer och världsreligioner – Urvalet av icke-kristna religioner	s.56
4.2.2. Det kristna – västerländska – väst – Bilden av Europas påverkan på människor i andra världsdelar	s.57
4.2.3. Hedningar – Naturfolk – Beskrivningar av religioner utan skrifttraditioner	s.58
4.2.4. Muhammedaner – Muslimer – Våldets vara eller icke vara i läroböckerna	s.59
4.2.5. De hedniska kulturfolken – Bilden av hinduism, buddhism och konfucianism	s.60
5.1. Avslutande diskussion	s.61
6.1. Källförteckning	s.64

1.1. Inledning

Skolan är inte bara en plats där elever och studenter erbjuds kunskap utan också en institution där specifika normer, värderingar, föreställningar och synsätt reproduceras. Skolan är en arena som präglas av kampen över den legitima kunskapen och konstruktionen av vedertagna modeller med vilka eleverna kan förstå världen och sin plats i den.¹

Från 1930-talet och fram till 1991 granskade staten de läromedel som skulle användas i den svenska skolan. Läromedel sågs som ett sätt att ge medborgarna den kunskap som staten önskade och läromedlens utformning kunde styras genom läroplanernas utformning och genom ekonomisk styrning i form av resursfördelning. Från 1992 lades ansvaret för läromedlen på de enskilda lärarna och ytterst på skolans rektor. I Skolverkets rapport *Läromedlens roll i undervisningen* från 2006, konstateras inte enbart att läroboken ses som det främsta verktyget för att styra undervisningen i skolan.² Man konstaterar även att lärarna som tillfrågades i undersökningen ofta upplevde att de hade stor frihet att välja läromedel i sin undervisning, samtidigt som skolans ekonomi anges vara den främsta orsaken till att nya läromedel inte införskaffas.³ Rapporten lyfter fram att dagens styrdokument betonar lärarens professionella ansvar att själva välja metoder för att uppnå uppsatta mål.⁴ Läroplanen för gymnasieskolan skriver även att rektorn har ansvar för att eleven har tillgång till läromedel av god kvalitet.⁵ Vi kan alltså konstatera att dagens styrdokument ger den enskilda läraren eller arbetslaget stor frihet att själva välja läromedel samtidigt som det yttersta ansvaret för läromedlets kvalitet ligger hos rektorn. Detta ställer stora krav på lärarens professionella roll samtidigt som det kräver att läraren är medveten om vilka bakomliggande traditioner som påverkar utformningen av en lärobok i ett specifikt ämne. Det inledande citatet på denna sida är hämtat från rapporten *Utbildningens dilemma*, 2006, ur statens offentliga utredningar. I denna rapport problematiseras att allt fler elever exkluderas ur undervisningen på grund av sitt ursprung. Elevernas homogenitet i skolan förändras mot en allt större mångkulturalitet, men skolan i sin utformning, sin personal och sina läromedel fortsätter att vara lika homogen som för femtio år sedan. Enligt rapporten medför detta att många elever får en upplevelse av att inte tillhöra gruppen ”vi” i klassrummet utan istället

¹ SOU 2006:40. *Utbildningens dilemma*. Rapport av Utredningen om makt, integration och strukturell diskriminering. Stockholm 2006, s.11.

² Skolverket rapport 284, *Läromedlens roll i undervisningen – Grundskollärares val, användning och bedömning av läromedel i bild, engelska och samhällskunskap*, Stockholm 2006, s.128.

³ Skolverket rapport 284, 2006, s.229-230.

⁴ Skolverket rapport 284, 2006, s.13.

⁵ *Läroplan, examensmål och gymnasiegemensamma ämnen för gymnasieskola 2011*, Stockholm 2011, s.15.

vara en del av ”de andra”. I en skola som ska garantera en likvärdig undervisning för alla får vi en institution som exkluderar.⁶

Att reducera tankestrukturen av ett vi och ett dem kan ses som näst intill omöjligt. Sedan antiken finns skriftkällor som visar hur människor från olika platser delar upp världen i ett vi och ett dem som blir varandras motsatspar och där vi:et är det säkra det goda och det positiva, de andra är det onda, det hotfulla, det negativa. Hur kan man få bort en tankestruktur som är så djupt rotad i människan att den nästan måste ses som ett genetiskt ärvt attribut. I någon mån är alla andra människor ”den andre” utan att detta blir något negativt. Den tidigare forskningen som ligger till grund för denna uppsats visar dock att ”den andre” ofta framställs som något negativt och när detta görs i klassrummet så blir det ett problem. Jag vill mena att det enda sättet att utrota en negativ diskurs är genom att synliggöra och problematisera den. Detta är något vi endast kan göra genom att förstå diskursens och idéernas utveckling i vårt historiska arv. Med denna utgångspunkt är förhoppningen att denna studie ska kunna bidra till den samlade kunskapen om hur läroböcker i religion har utvecklats under de senaste 150 åren och på så sätt öka lärarens medvetenhet om vilka underliggande strukturer som eventuellt påverkar undervisningen i klassrummet idag.

1.2. Syfte

Syftet med studien är att kartlägga hur bilden av den icke-kristne förändras i utvalda läroböcker över en period av 150 år. Studien tar sin utgångspunkt i en tid som idag kategoriseras som kolonialtid och avslutas i ett postkolonialt samhälle. Med kolonialtid avses den period från cirka 1500-talet och fram till mitten av 1900-talet då många länder i Europa annekterade kolonier i andra delar av världen.⁷ Med start i 1700-talet och i allt större utsträckning under 1800-talet började européer systematiskt att dela in människor i kategorier utifrån kroppsliga attribut och olika tänkta egenskaper. I en förenklad definition kan det sägas att en kolonial diskurs rättfärdigade en europeisk eller västerländsk dominans över folkslag både i och utanför Europa och var en del av den europeiska idétraditionen vid mitten av 1800-talet och framåt. Det främmande beskrevs i en negativ terminologi, medan det egna gavs de positiva egenskaperna i dikotomin. Sveriges deltagande i den så kallade koloniala kapplöpningen måste ses som näst

⁶ SOU 2006:40.

⁷ Ofta delas kolonialismen upp i två perioder med en tidig och en sen fas. Den tidiga fasen påbörjas av Spanien och Portugals kolonisering från 1500-talet och framåt. Den senare fasen inleddes under 1800-talet. Under Berlinkonferensen 1884-1885 lät Europas stormakter stycka upp Afrika mellan sig vilket har setts som den grävsta delen av kolonialismen. Även avkolonialiseringen har skett i flera omgångar, varav en av de största vågorna anses ha startat med Indiens självständighet 1947.

intill obefintlig.⁸ Men den koloniala diskursen var ändå en del av det svenska samhället. Idéerna om att människor kunde delas in i raser och kategorier var högst levande i landet. Att vi finner en kolonial diskurs i studiens tidiga nedslagspunkter är därför högst naturligt. Tidigare forskning visar dock att denna koloniala diskurs även lever kvar i senare litteratur. Denna studie söker därför utröna hur bilden av den icke-kristne framkommer i den valda litteraturen och vilka spår av gamla tiders kategoriseringar som lever kvar i den senare. Problemet består inte i första hand i att läroböckerna ger en stereotyp bild av komplexa kunskapsområden, utan problemet uppstår när den stereotypa bilden framställs i en negativ terminologi som reproducerar ett vi och ett dem där vi:et ges en dominans över den andre. För att förebygga en reproduktion av en sådan maktstruktur måste den undervisande läraren göras medveten om vilka spår av dåtidens diskurs som lever kvar i dagens material, samt vari denna diskurs har sina rötter. Lärarna måste själva ges kunskap att utföra den granskning av läromedel som krävs av dem i dagens läroplaner.

1.3. Frågeställningar

- Vilka icke-kristna religioner omnämns i de undersökta läroböckerna?
- Hur beskriver de valda läroböckerna den icke-kristne individen?
- Går det att urskilja en förändring i diskursen runt den icke-kristne över tid?

2.1. Material och avgränsningar

Valet av undersökningsmaterial har i denna studie begränsats till läroböcker. Jag använder begreppet lärobok som en definition av en textbok särskilt skriven och publicerad för användning i undervisning i skolan. Lärobok måste då ses som en del av det vidare begreppet läromedel som innebär allt material som används i undervisningen exempelvis stenciler, filmer, böcker och av läraren egenhändigt skapat material. Den som ger sig i kast med att söka efter läroböcker i ett visst ämne inser snart att det finns mycket att finna. I ett ämne som religion som har varit ett huvudämne i skolan sedan medeltiden har det producerats ett par hyllmeter genom århundradena. En viktig utgångspunkt för det här arbetet var att undersöka material som faktiskt har använts i skolan och på så vis sannolikt gjort ett avtryck på de elever som kommit i kontakt med det genom

⁸ Sverige höll ett fåtal annekteringar av mindre områden var av alla utom en var mycket kortvariga. New Sweden i Nordamerika (svensk koloni i 17 år) och ön Saint-Barthélemy i Karibien (svensk koloni i 94 år) kan nämnas.

åren. Att en bok rubriceras som en lärobok i ett särskilt ämne innebär inte en garanti för att den faktiskt har använts av någon skola. Detta medförde att studiens första fråga var, hur hittar man och väljer ut ett lämpligt material. Jag valde att gå igenom årsredogörelser från ett faktiskt läroverk. Årsredogörelserna är dokument som beskriver skolans verksamhet under det gångna året. Här återfinns vilka som har undervisat, vilka läromedel som har begagnats, vilka som har avlagt examen och så vidare. Genom att gå igenom årsredogörelser från Hvitfeldtska läroverket i Göteborg från 1859 och fram till 1960 fick jag fram ett stort antal titlar på läroböcker använda vid skolan i undervisning i ämnet kristendom. Totalt gav denna genomgång 52 olika titlar som läroverket använt sig av under de hundra åren vars årsredogörelser jag hade tillgång till. För att ytterligare begränsa mitt urval valde jag att enbart undersöka läroböcker som använts i läroverkets översta klasser i vilka studenterna bör ha varit i samma ålder som dagens gymnasieelever. Eftersom syftet med studien var att studera bilden av den icke-kristne kunde jag även utesluta litteratur som inte berörde detta ämne så som böcker som exempelvis rörde kristna högtider, psalmer eller Luthers katekes. Detta urval reducerade antal läroböcker till ett tiotal. För att ytterligare minska materialet till en hanterbar nivå valde jag att göra ett tidsmässigt urval där jag valde ut litteratur som var utgivet med ungefär 50 års mellanrum. Resultatet blev tre titlar.

Lärobok i kyrkohistorien för elementarläroverken / af C. A. Cornelius

Carl Alfred Cornelius, Upsala: Edquist, 1860

Lärobok i kyrkohistoria: För svenska läroverk bearbetad av August Johansson.

Jaakko Gummerus och Vilhelm Teodor Rosenqvist, Stockholm, 1906 (andra upplagan 1910)

De viktigaste utomkristliga religionerna i nutid

Sten Rodhe, Stockholm, 1957

Vid valet av den fjärde bok som ligger till grund för denna studie var ett annat urval nödvändigt. 2010 genomgick gymnasieskolan ännu en omfattande reform och fick i och med det en ny läroplan. På grund av detta är det tänkbart att många av de elever som idag börjar gymnasiet kommer att möta förhållandevis nya läroböcker, skrivna för att möta kraven i de nya styrdokumenterna. Det är även läromedel styrda av dessa styrdokument som jag, som lärare, kommer att arbeta med under en överskådlig framtid. Med detta i åtanke var det därför önskvärt att undersöka en lärobok som var så nyligen utgiven som möjligt. Att studera en så ny bok som möjligt ses som det bäst lämpade sättet att undersöka den diskurs som präglar och kommer att prägla religionsämnet i skolan idag och de närmast kommande åren. Eftersom en av frågorna i undersökningen är att se vilka spår av de äldre böckernas diskurs som kan märkas i den nya

läroboken så är inte heller den nyare bokens inverkan på sin samtid det primära för denna undersökning. Valet av en bok publicerad efter denna reform medför även att jag fortsatte följa mina tidsmässiga nedslag. En lärobok publicerad efter den senaste gymnasiereformen kan även tänkas tillföra något nytt till forskningen då den tidigare forskningen jag funnit inte sträcker sina undersökningsobjekt längre än till 2006. Den sista läroboken i undersökningen är

Relief – Livsvägar: Religionskunskap för kurs 1

Nils-Åke Tidman och Kerstin Wallin, andra upplagan 2012 (240 sidor)

Ingen av de valda böckerna har behandlats i tidigare forskning. Något som kan förklaras dels genom att det möjliga urvalet av läroböcker är mycket stort, dels av att den begränsade tidigare forskningen som finns, med endast ett undantag, inte intar något längre historiskt perspektiv.

Även i valet av undersökningsobjekt i läroböckerna var avgränsningar tvungna att göras för att få ett rimligt material att bearbeta inom ramarna för denna uppsats. Till grund för uppsatsen ligger ett intresse för hur den person som inte tillhör majoritetssamhället framställs i litteraturen. Vilken bild av ”den andre” skapas av textens diskurs. Den andre blir dock ett brett begrepp som skulle kunna innefatta alla andra människor. För att få en rimlig storlek på undersökningen valde jag att avgränsa det undersökta objektet till de icke-kristna religionerna. Ett annat sätt att avgränsa sig hade varit att välja en icke-kristen religion vilket hade gett denna undersökning en annorlunda utgångspunkt. Det var även svårt att vid undersökningens start veta vilka religioner som skulle komma att omnämnas i de respektive läromedlen och det fanns ett intresse i att undersöka vilka icke-kristna trosåskådningar som skulle få representeras. En annan möjlighet hade varit att undersöka framställningen av de kristna som inte tillhör protestantismen eller eventuellt svenska kyrkan. Den grekisk-ortodoxa, katolska eller frikyrkliga kristne är ju någonstans lika mycket den andre som de icke-kristna representanterna. Dock var det tvunget att göra en avgränsning för att få en hanterbar storlek på materialet. Frågeställningen om hur den icke-lutheranske kristne framställs i litteraturen får sparas till en annan undersökning.

2.2. Teori och metod

I följande avsnitt ges en redovisning av det teoretiska ramverk som ligger till grund för denna studie. Först redovisas kritisk diskursanalys som metodologiskt verktyg, därefter ges en genomgång av kritisk diskursanalys som teori och avslutningsvis ges en kort redogörelse för Edwards Sids teori om orientalismens diskurs.

2.2.1. Kritisk diskursanalys som metod

Diskursanalys innebär en form av textanalys. Det finns flera olika traditioner och inriktningar inom det diskursanalytiska fältet. Gemensamt för de olika inriktningarna är att de ser språket som konstruerande för hur världen uppfattas. Språket bidrar till att forma bilden av världen i större utsträckning än vad den direkt bidrar till att beskriva den.⁹ Definitionen av begreppet diskurs ges i denna uppsats innebörden att en diskurs är en praktik för hur man talar och skriver. Denna praktik är kopplad till en historisk kontext. Den metod som valts i denna studie är en kritisk diskursanalys¹⁰ som bygger på Norman Faircloughs arbete. Den kritiska diskursanalysen är nära förknippad med en samhällskritisk tradition. Den är ett instrument för att synliggöra maktstrukturer.¹¹ Diskursanalysen har en tydlig koppling till makt och olika maktordningar eftersom dess syfte är att studera språket och vilka gränser språkliga mönster sätter upp för vårt sätt att tänka och handla. För denna studie innebär det ett antagande om att skolan utgör en samhällelig institution som reproducerar makt. Jag menar på att skolans maktreproduktion är tudelad. Dels består den i ett urval av vilken kunskap som ska förmedlas till eleverna. Eftersom mänsklighetens samlade vetande måste ses som ett kunskapsområde allt för omfattande att återges i klassrummet, måste ett urval göras. Detta urval av kunskap styrs både av de nationella styrdokument, läromedlens utformning och den enskilda lärarens val och kunskaper. Dels består maktreproduktionen i ett diskursivt arv som förs vidare genom att läroböcker utformas efter en särskild struktur. Denna struktur utformas även den av nationella styrdokument men också av ett arv från äldre läroböcker. Genom att den pedagogiska litteraturen utformas efter ett bestämt mönster styrs också tanke och kunskapsproduktionen i klassrummet i en mer eller mindre bestämd riktning.

Som teori tenderar diskursanalysen att fokusera på frågor som rör makt och identitet och tona ner betydelsen av samhälleliga aktörer. Som metod framhåller diskursanalysen vikten av att sätta en text i dess kontext.¹² Fairclough delar in textens betydelse i tre olika funktioner. För det första har den en innehållslig dimension, för det andra har den en rationell funktion i och med att den skapar relationer mellan olika grupper och för det tredje så konstruerar den identiteter. Kritisk diskursanalys intar därmed ett konstruktivistiskt perspektiv.¹³ Den kritiska diskursanalysen

⁹ Bergström, Göran & Boréus, Kristina (red.) *Textens mening och makt – Metodbok i samhällsvetenskaplig text och diskursanalys*, tredje upplagan, Lund, Studentlitteratur, 2012, s.353-357.

¹⁰ Benämningen kritisk diskursanalys är en översättning av det engelska Critical discourse analysis och är en inriktning inom diskursanalys. Det finns flera varianter av denna inriktning vilka alla menar sig tillhöra en samhällskritisk tradition. Bergström & Boréus, s.373.

¹¹ Bergström & Boréus, 2012, s.373.

¹² Bergström & Boréus, 2012, s.354-355.

¹³ Bergström & Boréus, 2012, s.375.

handlar om att finna regelbundenheter i hur man nyttjar språket, en analys av en texts funktion i en bestämd social praktik och kontext. Den kritiska diskursanalysen är där med tredimensionell i den mening att den utgår ifrån textens uppbyggnad, utifrån dess grammatiska struktur, undersöker hur texten skapas, förmedlas och konsumeras och sätter in den i dess kontext, dess större sociala sammanhang.¹⁴ Med andra ord studeras vad som sägs i en bestämd text, i vilket syfte texten är skriven och för vem, samt i vilket historiska och sociala sammanhang texten har tillkommit. För denna studie innebär detta dels att de fyra valda läroböckerna undersöks utifrån vad som skrivs i dem om den icke-kristne individen och/eller det icke-kristna samhället. Dels att syftet med böckerna och vilka de tilltänkta läsarna är redovisas. Och dels att de valda böckerna sätts in i sina respektive kontexter, vem är författaren och i vilken tidsperiod är boken skriven.

Det övergripande syftet med en kritisk diskursanalys blir där med att undersöka relationen mellan diskursers utformning och sociala strukturer. Den kritiska diskursanalysen intresserar sig för att kartlägga vad som uttrycks explicit och vad som är underförstått i texten. När det kommer till intresset för hur texten produceras, distribueras och konsumeras blir ett intertextuellt perspektiv viktigt i kritisk diskursanalys. Detta innebär att man undersöker hur en text bygger på andra texter och om det finns en grundtext somoreflekterat lever vidare i texter som producerats efter den. I och med att analysen av texten vidgas till att placera den i en specifik kontext får diskursanalysen sin kritiska inställning och sitt anspråk på att berätta något om makt och ideologi.¹⁵ Med utgångspunkt i denna definition av kritisk diskursanalys syftar denna studie till att undersöka hur bilden av den icke-kristne konstrueras och förs vidare i ett urval läroböcker i religionsämnet. Studien intar där med ett intertextuellt perspektiv där de äldre texternas kvarlevan i de yngre undersöks. Samtidigt som den syftar till att kartlägga vad som uttrycks explicit och vad som sägs underförstått. För att göra denna analys i kritisk diskursanalytisk mening måste också textens funktion redogöras för (av vem och för vem har den producerats och under vilka former har den spridits), samt dess kontextuella förutsättningar.

2.2.2. Kritisk diskursanalys som teori

Utgångspunkt för studien tas i en konstruktivistisk språksyn som kommer ur en kritisk diskursteori och som antar att läromedelstexterna i sig själva både är ett uttryck för det samhälle och den tid de tillkommit i likväl som de i sig själva har påverkat samhället.¹⁶ Diskursanalysen

¹⁴ Bergström & Boréus, 2012, s.375.

¹⁵ Bergström & Boréus, 2012, s.376-377.

¹⁶ Jämför Ajagán-Lester, Luis, *"De andra" – Afrikaner i svenska pedagogiska texter (1768–1965)*, Studies in Educational Sciences 31, HLS Förlag, Stockholm, 2000 s.19-20.

uppfattar inte språket som ett neutralt kommunikationsmedel och tar avstånd från uppfattningen att språket skulle kunna representera en given verklighet. Istället ses språket som en social aktivitet och språket anses formas i en social kontext. Fairclough menar att ”språket har också en formande eller konstituerande sida eftersom sociala fenomen som identiteter, relationer och olika trosuppfattningar i så hög grad formas av och genom språket”¹⁷. Språket blir på så vis grunden både för vad vi tänker och vad vi gör. I en än vidare bemärkelse går det att säga att språket inte bara påverkar vår bild av oss själva som individ utan också konstituerar hela vår syn på världen.¹⁸ Med detta går det att säga att text avsett för bruk av en större mängd människor genom språket blir meningsskapande. Människans sammanhang befinner sig under ständig produktion och konstruktion, det skapas och omkonstrueras. Språket som konstruerande innebär att tolkningen av texten blir grunden för vår kunskap och maktaspekten i diskursen blir att få viss kunskap erkänd som den rätta.¹⁹ Enligt Faircloughs mening ligger den kritisk diskursanalys ambition i att vara förklarande.²⁰

En teoretisk utgångspunkt för diskursanalysen är konstruktionen av identiteter. Texten blir ett sätt att studera och förstå hur diskursen formar identiteten. ”Varje identitetsformation sker i huvudsak genom diskursen och blir en länk mellan handlingsutrymme och diskurs”²¹. Identiteten blir dock inte möjlig om inte den ställs i dikotomi till något annat, något den inte är, den andre. Det är därför vanligt att i diskursanalysen utgå från distinktionerna vi och dem. Ett konstruktivistiskt perspektiv utgår ifrån att alla former av identitet konstrueras och att det alltså inte finns någon sanning oberoende av diskursen.²² Diskursen kan både ses som en gränssättare för vad som får sägas och av vem, och som en kamp om meningsskapande. I båda fallen lyfter den fram maktstrukturer.²³ Denna definition av diskursanalysens teori visar också på hur öppen den är. För att få ett tydligare resultat av undersökningen väljer jag därför att vidare koppla diskursteorin till Edward Saids teorier om orientalismens diskurs.

¹⁷ Bergström & Boréus, 2012, s.378.

¹⁸ Bergström & Boréus, 2012, s.378-379.

¹⁹ Bergström & Boréus, 2012, s.379.

²⁰ Bergström & Boréus, 2012, s.380.

²¹ Bergström & Boréus, 2012, s.380.

²² Bergström & Boréus, 2012, s.380.

²³ Bergström & Boréus, 2012, s.381.

2.2.3. Orientalismen och den europeiska självbilden

Enligt Said var orientalismen en viktig del av den europeiska självbilden och den europeiska bilden av Asien redan så tidigt som 1500-talet. Orienten utgörs av ett relativt odefinierat område som idag kan motsvaras av det nästan lika odefinierade område som vi kallar för Mellanöstern, men det har till och från även inkluderat Indien, Kina, Japan och andra delar av Asien. Said menar att orientalismen är ett sätt för europén och då främst de ledande kolonialmakterna, att förhålla sig till orientens speciella ställning i den europeiska historien. Genom att området utgör Europas närmaste granne och konkurrent har Orienten bidragit till att definiera den europeiska eller för all del västerländska självbilden genom att i orientalismen få vara dess motsats. Said beskriver hur orienten i orientalismen framställs som Europas motbild, motidé, motsatta personlighet och erfarenhet. Han menar att den europeiska självbilden har vunnit i styrka genom att ställa sig själv i denna motsats. Orientalismen skapades och manifesterade sig i Europa genom att ta sig uttryck både som akademisk disciplin och i en mer allmän innebörd återfunnen i allehanda litteratur. Från slutet av 1700-talet kom orientalismen enligt Said även att bli en institution för att hantera orienten. Orientalismens diskurs medförde möjligheten att beskriva, undervisa om, kolonisera och härska över området. Orientalismen blev en ursäkt för Västerlandet att dominera över orienten.²⁴ Said skriver,

*Orientalismen understödde alltså och stöddes av allmänna kulturella yttringar som tenderade att förstärka känslan av skillnad mellan de europeiska och asiatiska delarna av världen. Min åsikt är att orientalismen i grunden är en politisk doktrin som tillämpades på Orienten därför att Orienten var svagare än västerlandet; den satte likhetstecken mellan Orientens olikhet och dess svaghet.*²⁵

Orientalismen bygger således på en ständig dikotomisering där orienten ställs som motsats till Europa eller västerlandet. Denna diskurs växer fram och förstärks under århundraden för att under den europeiska kolonialiseringen av främst Asien och Afrika bli ett politiskt projekt. Diskursen skapar under 1800-talet och framåt både en ursäkt för ett maktövertag men även en skyldighet till. Den konstruerade på så sätt en bild av att västerlandet har en naturlig rätt att erövra men även en skyldighet att ta hand om och upplysa de som inte är upplysta.²⁶ Said skriver att ett av de sätt som orientalismen kom européerna tillgodo under början av 1900-talet var genom skolans undervisning och på grund av att diskursen var en självklar del av språket. Att tala om orienten och orientalen innebar att bland alla göra sig förstådd. Said skriver att orientalismen

²⁴ Said, Edward W, *Orientalism*, (1978), svensk upplaga, Stockholm, Ordfront förlag, 1997, s.3-5.

²⁵ Said, 1997, s.204.

²⁶ Said, 1997, s.207-219.

också byggde helt på studier gjorda i ett utanförperspektiv. Den akademiska disciplinen byggde uteslutande på litteraturstudier av vad som tidigare skrivits om orienten och aldrig på faktiska fältstudier inom det geografiska området.²⁷ Saids arbete utgår ifrån studiet av franska och brittiska förhållanden. Det går att ifrågasätta om denna studie är möjlig att översätta till svenska förhållanden. Jag vill hävda att den är det. Sverige var inte en expansiv kolonialmakt så som Frankrike och Storbritannien, men den orientalistiska diskursen var levande också här.²⁸ Moa Matthis lyfter, i inledningen till boken *Orientalism på svenska*, fram hur orientalismen tar sig uttryck i Sverige idag i en föreställning om att den icke-svenskfödde är någon som just genom detta saknar vissa förmågor och därför behöver hjälpas. De föreställningar som varit gällande i stora delar av Europa har även varit gällande i Sverige, nämligen att Västerlandet har en överordnad position i förhållande till omvärlden.²⁹ För denna uppsats tar jag min utgångspunkt i denna diskursteori och utgår ifrån ställningstagandet att orientalismen är en diskurs som har påverkat det europeiska tänkandet. Jag finner det därför av intresse att undersöka hur orientalismen tar sig uttryck i det valda undersökningsmaterialet och om det går att finna spår av diskursen i studiens senare nedslag.

2.3. Tidigare forskning

Här ges en översikt av två, för denna uppsats viktiga, forskningsområden. Först följer en redogörelse för tidigare forskning kring läromedel och läroböcker. Lärobokens funktion och betydelse i klassrummet belyses. Där efter följer en genomgång av tidigare forskning som berör hur icke-kristna individer framställs i läroböcker. Det forskningsfält som redovisas tar sin utgångspunkt i läroböcker utgivna i Sverige.

2.3.1. Forskning kring läromedel

Antologin *Kritisk läsning av pedagogiska texter: genus, etnicitet och andra kategoriseringar* från 2011 lyfter fram att läromedel är ett omdiskuterat område på grund av att det berör så många olika aktörer. Aktörerna består av elever och lärare, barn och föräldrar, politiker och

²⁷ Said, 1997, s.221-222.

²⁸ Det har i Sverige funnits en lång tradition av att dela in människor i raser med olika egenskaper. En tradition som kan härledas tillbaka till Linné och 1700-talet och som så småningom tog sig uttryck i ett rasbiologiskt institut, grundat i Uppsala 1921. Från senare delen av 1800-talet skedde även en del missionsarbete på andra kontinenter utfört av svenska missionärer. Läser man exempelvis äldre uppslagsverk framkommer en bild av en åskådning av olika folkslag som inte är olik den bild som ges av Said av Brittiska och Franska förhållanden. Se exempelvis *Nordisk familjebok*, först och andra upplagan.

²⁹ Matthis, Moa (red.), *Orientalism på svenska*, Stockholm, Ordfront, 2005, s.10-17.

näringsidkare och så vidare. Det finns ett nyttointresse relaterat till ett vinstintresse som gör ämnet högst angeläget för många människor. Samtidigt finns det idag ingen statlig granskning av läromedel. Denna avskaffades 1991 utan någon större politisk debatt eller protest. Istället är det främst upp till den enskilda läraren att kritiskt granska och problematisera det material som eleverna får framför sig och i yttersta hand är det rektorn på varje skola som bär ansvaret för att det finns relevant läromedel i de olika ämnena. I rapporten *Läromedlens roll i undervisningen* från skolverket lyfts behovet av att öka kunskapen hos lärare för att ge dessa verktyg att kunna kritiskt granska läromedel.³⁰ Skolverket har även skrivit rapporten *I enlighet med skolans värdegrund?* från 2006 som granskar läromedel ur flera perspektiv och som kan ses som den enda statliga granskningen av dessa på 18 år.³¹ I *Lärobokskunskap* från 1988 skriver Staffan Selander att läroboken skiljer sig från andra böcker på det sättet att den inte har till syfte att beskriva ny kunskap utan istället vill reproducera ett urval av samhällets hittills samlade kunskap som anses viktig för eleven att ta del av. Det måste där med göras ett urval av vilken kunskap som ska få finnas med i texten och detta urval struktureras i enlighet med pedagogiska krav. Läroboken styrs till sitt innehåll dels av de riktlinjer som dras upp politiskt genom läro- och ämnesplaner och dels av de författare och förlag som ligger bakom den. Att syftet med läroboken är att reproducera kunskap gör, menar Selander, att den i större utsträckning bygger på tidigare läroböcker än på ny forskning. Han menar även på att gemensamt för läroböcker är att de väver samman kunskap och moral men dock utan att explicit redogöra för detta.³² Den pedagogiska texten är skapad för att fylla vissa funktioner i undervisningen. Staffan Selanders studie har visserligen några år på nacken men visar dock på att det är vanligt att läraren använder sig av och utgår ifrån läroboken för att strukturera undervisningen. Detta är något som även skolverkets rapport om läromedlens roll i undervisningen från 2006 lyfter fram. Läroboken blir därmed också grunden för hur undervisningen uppfattas. Lärobokens innehåll blir den greppbara kunskapen i skolan.³³ Läroboken påverkar eleverna att strukturera världen på ett visst sätt. Förutom att reproducera och förmedla kunskap så organiserar den elevernas tänkande, den tillhandahåller begrepp och kategorier antingen detta är avsett eller inte.³⁴ Även Marie Carlsson och Kerstin von Brömssen lyfter fram lärobokens funktion som förmedlare av sociala strukturer, normer och värden. ”Skolans pedagogiska texter kan alltså ses som en social kodifiering av vad som gäller både i och utanför skolans värld och konstruerar och reproducerar därigenom normer för sociala

³⁰ Skolverkets rapport 284, 2006.

³¹ Carlson, Marie & von Brömssen, Kerstin (red.), *Kritisk läsning av pedagogiska texter: genus, etnicitet och andra kategoriseringar*, Lund, Studentlitteratur, 2011, s.18-21.

³² Selander, Staffan, *Lärobokskunskap: pedagogisk textanalys med exempel från läroböcker i historia 1841-1985*, Lund, Studentlitteratur, 1988, s.17-19.

³³ Selander, 1988, s.22-23.

³⁴ Selander, 1988, s.121-122.

relationer och verksamheter.”³⁵ Selander menar att denna outtalade moraliska tillämpning av pedagogiska texter gör det till en mycket angelägen uppgift att öka vårt vetande om läroböcker, inte utifrån de intentioner som finns i styrdokumentet, utan utifrån faktiska studier av pedagogiska texter och deras användning.³⁶

I *Kritisk läsning av pedagogiska texter* konstateras att det skett väldigt lite forskning kring läromedel i Sverige. Författarna lyfter fram ett fåtal studier som studerat innehållet i det pedagogiska materialet. Till denna kategori räknar sig också sagda antologi. Av intresse för denna studie nämner Marie Carlsson och Kerstin von Brömssen Ajagán-Lesters avhandling (2000) om framställningen av afrikanen i läroboken som också behandlas mer ingående här nedan. Vidare lyfts också Agneta Bronäs studie från 2000 om bilden av demokratin i tyska och svenska samhällskunskapsböcker, Leif Östmans studie om miljömoraliska problem i NO-undervisningen, Karin Grahns (2008) studie i hur genus konstrueras i idrottsundervisningens läromedel, Angerd Eilard (2008) om hur familjen, barn och omvärlden framställs i grundskolans läseböcker från 1962-2007, Jörgen Mattlar har gjort en ideologianalys i läroböcker för svenska som andra språk och Michael Walls (2010) har studerat hur Israel-Palestina konflikten framställs i svenska läroböcker i historia.³⁷ Carlsson och von Brömssen konstaterar, likt Selander, att läroboken ofta styr innehållet i undervisningen och lärarens planering. Detta trots att det finns en ganska stor misstänksamhet mot läromedel. Dock är det hur läraren agerar i klassrummet och i vilken mån denna problematiserar bokens innehåll som är mest avgörande i undervisningen.³⁸ Forskning om läromedel måste därmed inte innebära att man dömer ut en lärobok utan kan skapa verktyg för läraren att arbeta med boken på ett annat sätt. Med en större medvetenhet om den diskurs och det historiska arv som finns i texten kan läraren inta ett annorlunda perspektiv och i större utsträckning problematisera texten tillsammans med eleverna. Ett sätt att granska pedagogiska texter är genom att anlägga ett tidsperspektiv vilket syftar till att synliggöra både samtida och historiskt reproducerad kunskap. Den samtida kunskapsreproduktionen innebär att man återger det nutida samhället och den kunskap och de normer som anses behövas här. Den historiska reproducerar det som av tradition har ansetts vara kunskap och bildning. Carlson och von Brömssen lyfter fram att den historiska reproduktionen alltid har inflytande över den samtida. ”[T]idsperspektivet innebär att man genom att se på ’då’ och ’nu’ kan synliggöra förskjutningar, brytpunkter och viss reproduktion.”³⁹

³⁵ Carlsson & von Brömssen, 2011, s.17.

³⁶ Selander, 1988, s.121-122.

³⁷ Carlsson & von Brömssen, 2011, s.23.

³⁸ Carlsson & von Brömssen, 2011, s.31.

³⁹ Carlsson & von Brömssen, 2011, s.35.

Gemensamt för den tidigare forskningen inom detta område är att de alla lyfter fram lärobokens framträdande roll i undervisningen. I invändning mot detta måste dock sägas att läromedel i annan form än läroböcker är betydligt svårare att sammanställa som undersökningsmaterial. Många lärare sammanställer eget pedagogiskt material och uppgifter vilket måste ses som mer eller mindre omöjliga att närmare undersöka. Tidigare forskning visar även på att det är lärarens agerande i klassrummet som är av största betydelse för undervisningen, även detta utgör ett svårt undersökningsobjekt. Läroböckerna blir där med ett sätt att konkret komma åt den kunskapsförmedling som sker i skolan. Läroböcker får representera den kunskap som anses viktig att förmedla i sin samtid. Det är inte alltid möjligt att veta vilken kunskap som kommer att ses som problematisk i ett historiskt perspektiv. På samma sätt som det är svårt att få syn på den diskurs som man själv är en del av. I detta perspektiv ger undersökandet av en boks interkontextuallitet möjlighet att få syn på diskursiva arv som annars är lätta att förbise. Att det finns ett diskursivt arv i texterna medför inte att texterna är oanvändbara som pedagogiskt material men det är till fördel för undervisningen om den undervisande pedagogen är medveten om vilka tendenser som finns i materialet. Ett ökat medvetande om läroböckers utformning hos lärarkåren medför kunskap att kunna granska de samma tillsammans med eleverna och på så sätt ge dessa verktyg att själva kunna inta ett ifrågasättande och granskande perspektiv.

2.3.2. Forskning kring bilden av den icke-kristne i läromedel

2010 publicerade Susanne Olsson en artikel i *British Journal of Religious Education* med titeln "Our view on the Other: issues regarding school textbooks". Med utgångspunkt i uppfattningen att läroböcker är en särskild form av litteratur med syfte att skapa identiteter⁴⁰, vill Olsson problematisera hur bilden av "den andre" kommer till uttryck och vad vi gör när "den andre" befinner sig i samma klassrum.⁴¹ Vidare menar Olsson att det finns ett förgivettagande kring att det är viktigt att skapa en förståelse för "den andre" vilket resulterar i att läroböckerna byggs upp med utgångspunkt i att "vi" ska förstå "dem".⁴² Detta medför att böckerna reproducerar ett begränsat urval av stereotypa bilder av "den andre" i syfte att göra området greppbart för eleven. För att hantera stereotyper i läroböcker är det enligt Olsson nödvändigt att sätta in böckerna i dess kontext. Hon menar på att det inte är möjligt att göra något åt att böckernas selektiva kunskap blir generaliserande och att det tvärtom skulle vara rent skadligt om forskare gick in och försökte

⁴⁰ Denna utgångspunkt innebär inte att Olsson menar att lärobokens primära uppgift är att förmedla kunskap, utan att just urvalet av den kunskap som förmedlas medför att den får ytterligare ett syfte i att förmedla identiteter.

⁴¹ Olsson, Susanne, "Our view on the Other: issues regarding school textbooks" i *British Journal of Religious Education*, 2010, s.41.

⁴² Olsson, 2010, s.42.

styra böckernas innehåll. Istället blir den viktiga frågan vad läraren gör med den när hon eller han får en sådan bok i handen. En lärobok får genomslagskraft i sin roll gentemot lärare och elever och genom att kontextualisera boken möjliggör vi att förstå vilka bakomliggande intressen som kan finnas bakom framställningarna. Läroboken är enligt Olsson alltid del av en politisk styrning i form av läroplaner och kursplaner.⁴³ Läroböckerna och de avsnitt eleverna under sin skolgång möter kring olika religioner är så begränsade att jag håller med Olsson om att det är problematiskt att undvika stereotypisering. Viktigare för undervisningen blir lärarens medvetenhet om detta. Som invändning mot Olssons artikel måste dock sägas att det inte är ovanligt med forskare som skriver läromedel och att detta inte behöver innebära ett problem. Den politiska styrningen som styrdokumentet utgör skapar ramar för läromedlen oavsett vem som skriver dem.

Olov Dahlin tar i sin artikel ”Hur framställs etniska religioner i svenska läromedel?” vilken plats etniska religioner får i svenska läroböcker och hur dessa framställs. Med etniska religioner räknar Dahlin sådana religioner som ofta namnges som inhemska, traditionella, folk- och naturreligioner, skriftlösa eller just etniska. Hans undersökning berör 21 läromedel författade mellan 1970 och 2006 och han undersöker dem ur flera faktorer, bland annat faktiskt textutrymme, textanalys – hur de framställs, bildanalys – vilka bilder förekommer, samt genusmedvetenhet.⁴⁴ Under rubriken *Exotism* i Dahlins undersökning ger författaren exempel på olika strategier som de undersökta läromedlens författare har använt för att inte hamna i en exotisering av de beskrivna etniska religionerna. Ett sätt är att använda sig av samerna som ett exempel på en etnisk religion. Att det rör sig om en etnisk grupp som befinner sig geografiskt nära och som delar språk och samhälle med eleverna gör att det blir lättare att undvika exotisering. Samerna används antingen som lärobokens enda exempel eller i kombination med andra mer geografiskt avlägsna exempel. Ett annat sätt att försöka komma bort från exotisering är att betona likheter istället för skillnader i vanor och tankesätt så som synen på tabun, maskotar, amuletter och liknande. Ett mindre lyckat exempel ges också där en lärobok försöker att göra en jämförelse av hur människor tillhörande en etnisk religion och västerlänningar tänker och handlar. I denna lärobok används den klassiska uppställningen av känslostyrt kontra rationellt tänkande och författarna försöker sig på att förklara att rationellt tänkande, som anses västerländskt, även går att finna hos människor i etniska religioner.⁴⁵ Dahlin drar slutsatserna av sin undersökning att representationen av etniska religioner varierar mycket i de olika läromedlen, där de i något fall över huvud taget inte finns med, medan andra tar upp ämnet på ett vad han

⁴³ Olsson, 2010, s.42-46.

⁴⁴ Dahlin, Olov ”Hur framställs etniska religioner i svenska läromedel?”, I Ödeén & Thalén, *Nya mål? Religionsdidaktik i en tid av förändring*, Swedish Science Press, 2006, s.38-39.

⁴⁵ Dahlin, 2006, s.48-49.

anser tillfredställande sätt. Dahlin framhåller att de läroböcker som på ett tillfredställande sätt redogjorde för etniska religioner dels lyfte fram att det finns en stor mångfald, dels gav minst tre mer djupgående exempel var av ett var samerna, dels lyfte fram kopplingar till fattigdom och/eller politik och dels gav en historiskkontext som behandlade kolonialism och evolutionism. De exempel som presenteras bör också väljas och framläggas på ett sätt som undviker en exotisering. Dahlin efterlyste också en större genusmedvetenhet, ett ämnesområde där han inte kunde se någon utveckling under undersökningsperioden.⁴⁶

Luis Ajagán-Lesters avhandling *"De andra" i pedagogiska texter: afrikaner i svenska skoltexter 1768-1920* från 2000 är en av få studier som intar ett längre historiskt perspektiv. Detta trots att forskningen så tydligt trycker på vikten att ett sådant perspektiv för att ge pedagoger ett meningsfullt verktyg i klassrummet. Ajagán-Lester refererar statens granskning av läromedel från 1990 och konstaterar att afrikanen⁴⁷ enligt denna undersökning behandlades i alienerande schabloner som författaren gör antagandet om har sina rötter i äldre läroböcker. Syftet med hans undersökning är därför att studera den process av ideologisk förskjutning som sker i pedagogiska texter med fokus på Afrika söder om Sahara.⁴⁸ Det undersökta materialet består av läse- och läroböcker i framför allt geografi och historia och kompletteras av läseböcker i kristendomskunskap. Undersökningen tar sin utgångspunkt i litteratur från 1768 vilket utgör det första tillfälle då afrikanen omnämns i en bok avsedd för undervisning.⁴⁹ Ajagán-Lester delar in sin undersökning i fyra perioder som han undersöker utifrån ett flertal frågeställningar. Den första perioden består av material från 1768-1850, den andra berör perioden 1850-1920, den tredje 1920-1958 och den fjärde 1958-1965.

I den första periodens undersökningsmaterial, konstaterar Ajagán-Lester att eleverna får möta det svarta och vilda Afrika. Människorna som hamnar i periferin ses som de mest grymma och vildaste av varelser på jorden, knappt ens mänskliga. Texten är kategoriserande och betonar en dikotomi mellan ett vi och ett dem, där de andra ses som annorlunda och betoning läggs på olikheter mellan det egna och det främmande. Ajagán-Lester konstaterar dock att dessa olikheter främst beskrivs på ett kulturellt plan. Texterna från denna period är i första hand beskrivande och den beskrivande rösten utgår från en tillhörighet till ett kristet, civiliserat Europa, vilket tar avstånd ifrån det vilda Afrika och på så sätt konstituerar de första dikotomierna mellan vi och dem. Texterna bär en tydlig prägel av kolonialism och koloniseringen av den afrikanska

⁴⁶ Dahlin, 2006, s.52-53.

⁴⁷ Den afrikan som Ajagán-Lester åsyftar med den mycket vida beteckningen "afrikanen" är människor geografiskt bosatta i Afrika söder om Sahara.

⁴⁸ Ajagán-Lester, 2000, s.14.

⁴⁹ Ajagán-Lester, 2000, s.38-40.

kontinenten framstår som en självklarhet som inte ifrågasätts. Ajagán-Lester konstaterar även att benämningen negern börjar användas sporadiskt under perioden och att detta sätts i samband med grymhet, kannibalism och hedendom.⁵⁰

Under den andra perioden möter vi en tydlig klassificering utifrån raser. Både afrikanska raser/rasen och den vita rasen lyfts fram, varpå den vita beskrivs som överlägsen i alla avseenden. Texterna från denna period drar upp gränser mellan kulturer utifrån raserperspektiv, levnadssätt, religion, bildning och styrelsesätt. En grundläggande klassificering skapas där med. Det dikotomiska tänkandet fortskrider men nu utifrån ett raserperspektiv. Begreppet väst framträder som en motpol till resten av världen. Olika raser jämförs och inordnas i civilisationens trappa, allt efter framstegstanken. Ajagán-Lester lyfter fram att mötet med den afrikanska kontinenten omnämns som upptäckten och där igenom skapas en ny dikotomi mellan de upptäckande och de upptäckta. Bruket av begreppet negern lever vidare och ges karaktärsdragen barnslig, opålitlig, lögnaktig, ombytlig och grym. Det koloniala perspektivet är givet för perioden och kolonialismen ses som en naturlighet där den civiliserade, kulturelle, västerlänningen är menad att dominera den ociviliserade, naturbundne, afrikanen. Dikotomin skapar ett berättigande av erövringen.⁵¹

Under den tredje undersökta perioden märks en förskjutning mot naturvetenskap och biologi som ny förklaringsmodell. Fortfarande är det rasen som står i centrum och med biologin som förklaring dras gränser mellan kulturer, raser och länder. Rasbiologin når sin kulmen i 1930-talets texter men finns kvar som inslag i texterna ända in på 1950-talet. Den vita rasen står kvar som den överlägsna, men nya underraser växer fram och den nordiska rasen ges de främsta karaktärsdragen. Ajagán-Lester lyfter fram att ett visst motstånd mot rasbiologin kan skönjas från slutet av 1940-talet. Även kategoriseringen av ”den andre” i en civilisationstrappa lever kvar. Dock sker en förskjutning bort från den mest negativa terminologin och mot en mer positiv beskrivning av afrikanen som något primitivt och exotiskt. ”Negern” behåller sin barnslighet men förlorar något av sin grymhet i texterna från denna period. Kolonialismen lever kvar med en argumentation av att européerna sprider civilisationens ljus över det mörka Afrika. Ajagán-Lester menar på att texterna tydligt präglas av ett tydligt socialdarwinistiskt tänkande. Européernas närvaro i Afrika beskrivs nu som ett sätt att hjälpa de underordnade afrikanerna till ett bättre liv. När det kommer till att återge afrikansk religion menar dock Ajagán-Lester att skolbokslitteraturen fortfarande utesluter alla former av positiva ordalag.⁵²

⁵⁰ Ajagan-Lester, 2000, s.63-64.

⁵¹ Ajagán-Lester, 2000, s.126-128.

⁵² Ajagán-Lester, 2000, s.177-179.

Avhandlingen visar att de tre första perioderna har stor påverkan på varandra. Det går att se tydliga diskursiva likheter i texterna från tredje perioden med vad som gick att se i den andra och vad som framkom i den första. Vissa uttryck och kategoriseringar återges ofreflekterat och nästan ordagrant i flertalet av undersökta läroböcker från de tre första perioderna. Ajagán-Lester menar vidare att beskrivningen av afrikanen som den vilda, barbariska och farliga i böckerna från den första perioden byggde på en stor okunskap om det geografiska området. Européerna hade seglat runt Afrika och landstigit runt kusterna men de hade ännu inte utforskat djupare in i områdena. Afrikanen beskrivs i motsatstermer till européerna. I den andra och tredje perioden präglas bilden av afrikanen av skapandet av den svenska nationen. Bilden av den barbariska afrikanen måste ses som en ideologisk ingrediens i skapandet av en homogen befolkning i det successivt industrialiserade samhället. Bilden av "den andre" blev ett sätt att motivera det egna som rationellt, förnuftigt, civiliserat och utvecklat. Under 1920-talet kom också bilden att präglas allt mer av rasideologiska termer. Ajagán-Lester skriver att texterna tydligt präglas av en klassisk kolonial diskurs och att det är tydligt att tankar om den vita rasens överlägsenhet var högst närvarande i den svenska skolan under den undersökta perioden. De undersökta texterna i den fjärde perioden skiljer sig drastiskt enligt Ajagán-Lester. Andra världskrigets utgång medförde att alla rasideologiska tendenser rensades ut ur texterna. Det var inte längre acceptabelt att beskriva folkslag utifrån rasspecifika begrepp. Istället kom 1960-talets texter att ge uttryck för en internationell solidaritet. Afrikanerna fick ta plats som människor i läroböckerna och betoning lades på kulturella skillnader istället för genetiska.⁵³ Det finns ett nytt skuldbegrepp i texterna under den fjärde perioden, där de vita har utnyttjat de svarta. Dikotomin lever kvar men får nu betoning på de utvecklade och de underutvecklade. Dock konstaterar Ajagán-Lester att även om texterna betonar en ny solidaritet så finns det spår av det gamla och Väst lyfts fortfarande fram som ett likhetstecken för civilisation.⁵⁴

I sin studie *Skolboks-Islam, analys av bilden av islam i läroböcker i religionskunskap* från 1993 gör Kjell Härenstam en kvalitativ jämförande studie över vilken bild av islam som möter eleven i den svenska grund- och gymnasieskolan. Härenstams undersökning tar sin utgångspunkt i fyra olika läroplaner och relaterar de undersökta läromedlen till den period de tillkommit i. Undersökningen sträcker sig från 1940-tal och fram till 1990-tal och studiens tillkomstperiod.⁵⁵ Den jämförande analysen syftar till att dels jämföra de undersökta läromedlen med varandra, dels med den bild av islam som i undersökningen presenteras av ett par muslimska författare och dels med de läroplaner som var gällande vid materialets tillkomst. Härenstam drar slutsatsen att den

⁵³ Ajagán-Lester, 2000, s.228-236.

⁵⁴ Ajagán-Lester, 2000, s.217-219.

⁵⁵ Härenstam, Kjell, *Skolboks-Islam: Analys av bilden av islam i läroböcker i religionskunskap*, Göteborg studies in educational sciences 93, Göteborg, 1993, s.84-98.

bild av islam som gavs av de muslimska författarna inte accepterades av läromedelsförfattarna. En orsak till detta, menar Härenstam, kan vara att styrdokumentet för den svenska skolan sätter upp ramar för läromedlens utformning som inte gör det möjligt för författarna att återge en muslimsk bild av islam.⁵⁶ Med en muslimsk bild av islam syftar Härenstam på en bild återberättad av människor med faktisk muslimsk bakgrund. En form av inifrånperspektiv istället för ett utifrånperspektiv. Det kan tänkas att en sådan bild skulle kunna bli problematisk på grund av att det skulle vara svårt att välja vem som skulle få tolkningsföreträde för en sådan bild. Härenstam finner att de böcker som är författade innan 1962 års läroplan är fulla av värderande uttryck i sin bild av islam och att de är författade i syfte att främja kristna och nationella värden. Han ser en tydlig förändring i den litteratur som är tillkommen under den period då 1962 års läroplan var verksam. Här krävs objektivitet i skolans kristendomsundervisning och Härenstam skriver att terminologin har ersatts av ”objektiv” sakprosa⁵⁷. Utformningen är trots denna utveckling kategoriserande då ytterst lite utrymme avsätts för islam och läroböckerna förmedlar en bild av vad som skiljer ”oss” från ”dem”. Böckerna från perioden då Lgr -69 var gällande fokuserar mycket på ett genusperspektiv i vilket islam framställs som mycket negativt. I övrigt är det en oförändrad bild av ”vi” och ”dem” som kvarstår från föregående undersökningsperiod.⁵⁸ I läromedlen undersökta under den sista perioden som omfattar både läroplanen Lgy -70 och Lgr -80 så framträder en allt mer ideologiskt laddad bild av islam. Läroplanernas krav på objektivitet, jämställdhet och verkan för fred skapar en problematik kring att förklara begrepp från Koranen och samtidigt ge en objektiv bild av vad begreppen innebär för enskilda muslimer. I de fall där läromedel som återgav islams historia undersöktes så gav de uteslutande en bild av krig, konflikter och fundamentalism.⁵⁹ Härenstam konstaterar att läroböckernas största problematik är att de i så liten omfattning problematiserar begreppet islam och att de skulle ha mycket att vinna på att ställa islam som ideal och som samhällelig praxis mot varandra. Det vill säga en idealtyp av islam kontra de olika uttryck religionen kan ta sig på olika platser i världen.⁶⁰

3.1. Bakgrund

I detta avsnitt ges en historisk översikt över skolans och religionsämnets utveckling i Sverige. Detta görs för att i en kritisk diskursanalytisk mening redogöra för de undersökta läroböckernas historiska kontext och deras funktion vid sin tillkomst.

⁵⁶ Härenstam, 1993, s.261-262.

⁵⁷ Härenstams citering.

⁵⁸ Härenstam, 1993, s.262-264.

⁵⁹ Härenstam, 1993, s.264-271.

⁶⁰ Härenstam, 1993, s.278.

3.1.1. Skolans utveckling i Sverige och religionsämnets förändring

Den svenska skolans historia sträcker sig över århundraden och är, likt i alla länder, intimt förknippad med politik och maktstrukturer. Detta medför att skolans funktion och betydelse som samhällsföreteelse har växlat från en tid till en annan. Från medeltidens klosterscholor till dagens mångfacetterade utbildningar. Skolan fyller ett syfte i den tid den verkar, att svara mot vissa bestämda utbildningsbehov.⁶¹ Antingen det rör att utbilda ett prästerskap eller adelsklassens unga män, till att skapa ett läskunnigt folk som kan ta del av katekesen och som kan klockan och kan ta del i en ny världsordning i och med industrialismen, till att utbilda dagens samhällsmedborgare att ta del av ett allt mer komplext och internationellt samhälle.⁶² Sven Hartman skriver att skolan har sina rötter i kyrkan och i kyrkans behov av att utbilda sina ämbetsmän. På detta sätt kan gymnasieskolans rötter återfinnas i de medeltida katedralskolorna som bestod av två avdelningar, den lägre trivalskolan med undervisning i läsning, skrivning, latin, teologi och sång och den högre avdelningen med inriktning mot prästämbetet. Skolväsendet som det var uppbyggt på medeltiden föll samman i och med reformationen och det blev därför av intresse för kungamakten att på nytt bygga upp det för att kunna utbilda ämbetsmän. Den skola som växte fram under 1600 och 1700-talen var indelad i tre avdelningar med en trivalskola, en katedralskola och ett gymnasium. Detta system stod fast ända in på 1800-talet. Teologi fortsatte att utgöra skolans tyngdpunkt och kompletterades av latin och i viss mån grekiska och hebreiska.⁶³ Dock fanns ett utvecklat system för privatundervisning som framför allt adelns barn fick del av.⁶⁴ 1800-talet präglades av utdragna debatter om hur skolan skulle förändras och vilka ämnen som skulle undervisas i. Rent praktiskt fanns ett stort behov av att läsa mer naturvetenskapliga ämnen och moderna språk i skolans högre nivåer, men det var svårt att få igenom dessa krav på bekostnad av de klassiska ämnena.⁶⁵ Även Gunnar Richardsson lyfter fram 1800-talets behov av att möta en ny tids kunskapskrav och införa fler obligatoriska ämnen med mer naturvetenskaplig inriktning i de högre utbildningarna. Detta i kontrast till att gymnasiet under 1600 och 1700-talen i mångt och mycket utgjorde en prästutbildning. Detta medförde en segdragen pedagogisk debatt där framför allt kyrkan ställde sig helt oförstående till de nya kraven.⁶⁶ En annan avgörande fråga för hur skolan skulle moderniseras rörde vilken ställning latinet skulle ha. Debatten berörde vilken vikt latinet hade då få studenter fortsatte mot högre studier. År 1849 kom läroverksdirektivet som medförde att gymnasiet slogs samman med mer praktiskt inriktade skolformer till ett mer

⁶¹ Richardsson, Gunnar, *Svensk utbildningshistoria – skola och samhälle förr och nu*, åttonde upplagan, Lund, Studentlitteratur, 2010, s.11.

⁶² Richardsson, 2010, s.50.

⁶³ Hartman, Sven, *Det pedagogiska kulturarvet – Traditioner och idéer i svensk undervisningshistoria*, andra upplagan, Natur & kultur, Stockholm, 2012, s.33.

⁶⁴ Hartman, 2012, s.34.

⁶⁵ Hartman, 2012, s.38-39.

⁶⁶ Richardsson, 2010, s.41.

enhetligt och sammanhängande läroverk. Läroverket erbjöd två linjer latinlinjen och reallinjen där endast den först nämnda medförde rätt att ta examen.⁶⁷ Under slutet av 1800-talet fick gymnasisterna en mer framträdande position i samhället och det kom att bli en social markör att läsa vid ett läroverk. Samtidigt utgjorde läroverken en starkt exkluderande miljö.⁶⁸

Efter andra världskriget genomgick gymnasieskolan en markant förändring då den utvecklades från en exkluderande inrättning till en skola för alla. Efter att grundskolan infördes 1962 så kom gymnasieskolan, efter 1964 och 1968 års beslut, att inkludera tidigare separata yrkesinriktade skolor vilket medförde att allt fler gick gymnasiets två- eller treåriga linjer. 1992 blev alla linjer i gymnasieskolan treåriga och läroplanen blev mer individuellt inriktad med fokus på elevernas enskilda val. I och med 2007 års beslut om en gymnasiereform och 2010 års nya skollag försvann återigen den individuella strukturen på gymnasieprogrammen och skolan organiserades i tre separata delar, en lärlingsutbildning, en yrkesinriktad och en teoretisk studieförberedande. Hartman menar att den nya skolreformen på så sätt har gjort att skolan efter 2007 fick en struktur mer lik den som fanns innan 1960-talets reformer. Dock har det medfört problem att allt fler trots reformen vill tillgodogöra sig möjligheten att läsa vidare på högskola vilket har tvingat skolans yrkesinriktningar att anpassa sig därefter.⁶⁹

Religionsämnet har under lång tid varit omdiskuterat, i Sverige så väl som i andra delar av världen. I Sverige har debatten om hur detta ämne ska utformas pågått sedan 1800-talet. Carl E. Olivestam tar upp detta i sin bok *Religionsdidaktik – om teori perspektiv och praktik i religionsundervisningen* från 2006. Han påpekar att religionskunskap inte finns som ämne i vare sig USA eller i Ryssland. I dessa länder har man funnit det oförenligt att undervisa i ämnet religion i religionsneutrala nationer.⁷⁰ Även Malin Löfstedt lyfter fram debatten runt detta ämne i antologin *Religionsdidaktik – mångfald, livsfrågor och etik i skolan* från 2011. I inledningen till boken skriver Löfstedt att få skolämnen debatteras med så mycket känslor inblandat som religionsämnet. Ämnet är ytterst betydelsefullt för att eleverna ska kunna orientera sig i samhällsdebatten och kunna förstå samtida och historiska frågeställningar och konflikter runt om i världen. Tillsammans med media är skolan den främsta förmedlaren av information kring religion och detta medför naturligtvis att frågan om ämnets utformning därmed blir viktig för

⁶⁷ Richardsson, 2010, s.60-61.

⁶⁸ Hartman, 2012, s.40-41.

⁶⁹ Hartman, 2012, s.44-47.

⁷⁰ Olivestam, Carl E. *Religionsdidaktik – om teori perspektiv och praktik i religionsundervisningen*, Stockholm, Liber, 2006, s.9.

många.⁷¹ Olivestam ger ett historiskt perspektiv och skriver att första världskriget förde med sig en demokratiseringsprocess av kristendomskunskapen i skolan. Undervisningen skulle inte längre vara konfessionell och grunda sig på Luthers lilla katekes. Istället satte man tio guds bud och bergspredikan i centrum och fick på så sätt en kristendomsundervisning som var godtagbar för alla kristna samfund. Andra världskriget förde med sig en större ideologisering av skolan och kristendomsämnet vara eller icke vara debatterades åter hårt. Det traditionella ämnet sågs inte längre lika relevant för att utbilda de medborgare som skulle verka i samhället. Det fanns även krav på att skolan skulle ta hänsyn till föräldrarnas rätt att bestämma över sina barns utbildning och att skolan undervisning inte skulle avvika från den som barnen fick i hemmet. Denna debatt ledde fram till 1960-talets reformer som ersatte kristendomskunskapen med orienteringsämnet religionskunskap och som satte eleven och dennes rätt att välja sin egen värdegrund i centrum. 1994 års läroplansreform lyfte tillbaka de kristna värderingarna i läroplanen och religionsämnet stärktes genom att bli ett av åtta kärnämnen i skolan.⁷² Löfstedt skriver att under 2009 och 2010 tog skolverket fram nya ämnesplaner för religionsämnet för både grundskolan och gymnasieskolan. Skolverkets förslag som bearbetats av regeringen blev hårt debatterat i media där flera kritiker menade att kristendomen gjordes allt för osynlig i de nya kursplanerna. Detta medförde att de ämnesplaner som sedan skrevs in i den nya läroplanen inte i stort skiljde sig från skolverkets ursprungliga förslag, men rent språkligt hade ändrats för att betona kristendomens särställning i förhållande till de övriga världsreligionerna. Detta medförde att den nya kursplanen bygger vidare på den långa tradition som konstruerar en skillnad mellan ”vi” och ”dem”. Ytterligare en förändring i de nya ämnesplanerna var betoningen av att eleverna ska få del av kristna högtider och traditioner som har koppling till kyrkoåret, däribland psalmer och sånger.⁷³ Detta är något som läroplanerna inte betonat sedan innan 1960-talet.

I ett kapitel ur *Religionsdidaktik – mångfald, livsfrågor och etik i skolan* lyfter Sven Hartman fram religionsämnets historiska utveckling i skolan i Sverige. Han tar sitt avstamp i medeltiden och kyrkans behov av att utbilda sina tjänstemän. När 1800-talets våg av nationalism svepte över Europa fick detta också följder för skolans undervisning. Skolans huvuduppgift var religionsundervisning och ett av dess starkaste uppdrag att stärka nationen. Norden sattes i centrum och enskilda personer lyftes fram och fick näst intill hjältestatus. Under 1800-talets sista decennier blev bilden av det nordiska reformerta allt tydligare och den blonde, blåögde Jesus blev ett vanligt motiv som stod i kontrast till den mörka judiska. Även den katolska kyrkan

⁷¹ Löfstedt, Malin (red.) *Religionsdidaktik – mångfald, livsfrågor och etik i skolan* Lund, Studentlitteratur, 2011, s.9.

⁷² Olivestam, 2006, s.20-23.

⁷³ Löfstedt, 2011, s.9-11.

framställdes som ett avlägset hot mot de nordiska nationella intressena.⁷⁴ De demokratiseringsprocesser som blev allt starkare i slutet av 1800-talet och början av 1900-talet ställde åter igen nya krav på skolans undervisning. De religiösa folkrörelser som växt sig starkare under 1800-talets andra halva kritiserade kyrkans starka inflytande över skolan. I och med samhällsutvecklingen som ledde fram till 1921 års antagande om allmän rösträtt så förändrades skolans uppgift från att förbereda sina elever för församlinglivet till att utbilda medborgare. För religionsämnet blev den största förändringen ett hårt minskat antal undervisningstimmar till fördel för andra ämnen. Katekesen försvann ut ur skolan från 1919. Efter andra världskriget reformerades skolan på många ställen runt om i Europa och världen, den blev ett viktigt verktyg för att modernisera samhället. Under 1960-talet övergick religionsämnet från att vara ett rent kristendomsämne till att bli ett ämne som skulle ge en saklig och allsidig undervisning om religion. 1990-talet präglades av den ökande arbetskraftsinvandringen och skolans behov av att anpassa sig till den allt större kulturella mångfalden. Samtidigt blev skolan ett viktigt instrument för att integrera nya medborgare i samhället. Dock skapade detta också ett behov av att tydligare profilera kristendomens särställning i de läroplaner som kom 1994.⁷⁵ Religionsämnets tendens att hamna i debatt, menar Hartman på, kommer av dess komplexa utformning i samhället. Dels har det en lång historisk tradition av kyrkligt inflytande på samhället. Dels har genomgått stora innehållsmässiga förändringar de sista 100 åren, vilka har medfört en oro hos kristna grupper i samhället. Dels hamnar i konflikt med den internationella lagstiftningen som ger alla föräldrar rätt att ge sina barn den fostran och religionsundervisning de önskar. Slutligen har det haft svårt att finna sin balans mellan faktisk religionskunskap i olika religioner och livsfrågor i allmänhet.⁷⁶

4.1. Resultat

I följande avsnitt redovisas och analyseras de fyra undersökta läroböckerna. Läroböckerna refereras i kronologisk ordning. Under varje rubrik ges först en kort redogörelse för författarens eller författarnas bakgrund. Där efter redogörs de olika icke-kristna religioner som redovisas i respektive lärobok. I varje lärobok refereras en religion, ett kapitel eller ett avsnitt okommenterat för att ge läsaren möjlighet att bilda sig en egen uppfattning om den diskurs som används i boken. Analysen följer löpande genom resultatavsnittet och presenteras efter varje ur läroböckerna refererat kapitel eller avsnitt. I varje analysavsnitt görs en jämförelse med de resultat som

⁷⁴ Hartman, Sven, "Perspektiv på skolans religionsundervisning" i Löfstedt, Malin (red.) *Religionsdidaktik – mångfald, livsfrågor och etik i skolan* Lund, Studentlitteratur, 2011, s.26-27.

⁷⁵ Hartman, 2011, s.27-30.

⁷⁶ Hartman, 2011, s.31-32.

framkommit i de tidigare redovisade läroböckerna.

4.1.1. Lärobok i kyrkohistorien för elementarläroverken / af C. A. Cornelius

Carl Alfred Cornelius var en produktiv läroboksförfattare under 1800-talets andra hälft. Den lärobok som här undersöks användes vid ett flertal läroverk och gavs ut i nya utgåvor fram till 1903. Cornelius blev 1853 docent i kyrkohistoria och prästvigdes 1855. Vid tiden för lärobokens tillkomst var han verksam vid Uppsala universitet först som teologi adjunkt och från hösten och framåt som professor i teologi och kyrkohistoria.⁷⁷

1860 skrev Cornelius sin lärobok i kyrkohistoria för elementarläroverken. Hvitfeldtska läroverk började använda den i sin undervisning för de övre klasserna året där på och kom att fortsätta använda den fram till 1876.⁷⁸ Boken är precis som titeln gör gällande en översikt över den kristna kyrkans historia och tar sitt avstamp i bildandet av den första församlingen efter Kristus korsfästelse. Boken är indelad i tre avdelningar med varierande underrubriker. Första avsnittet berör ”den gamla tidens kyrkohistoria” och sträcker sig från Kristi korsfästelse till det sjätte ekumeniska mötet år 680. Andra avsnittet berör ”medeltidens kyrkohistoria” från år 680 och fram till år 1517 och reformationen. Det tredje avsnittet berör ”den nyare tidens kyrkohistoria” reformationen och fram till bokens tillkomst tid.

Cornelius berör icke-kristna folk i två avsnitt i sin bok. Dels avslutas det första avsnittet, som berör ”den gamla tidens kyrkohistoria”, med ett avsnitt om *Muhammedanismen*. Dels berörs icke-kristna folkslag i Nordamerika, Ostindien och Kina i bokens avslutande del där den kristna kyrkans mission berörs. Om Islam skriver Cornelius:

Såsom profet och stiftare af en ny religion, Islam kallad, uppträdde Muhammed, en arabisk köpman, år 611 i Mekka. Fördrifven härifrån, flydde han till Medina år 622, och först efter den tiden rönste hans verksamhet större framgång. Hans lära, nedlagd i Koran (Muhammedanernas bibel), uppställer så som förnämsta trosartikel den satsen, att Gud är en och Muhammed hans högste profet, högre än både Moses och Kristus. Vidare påstår Muhammed, att allt, hvad som sker i världen, med nödvändighet är förut bestämdt af Guds allsmäktiga vilja: i stället för en kärleksrik försyn läres alltså ett oundvikligt öde. En försoning anses obehöflig:

⁷⁷ Riksarkivet, svenskt biografiskt lexikon, <http://sok.riksarkivet.se/sbl/Presentation.aspx?id=14956>, 2014-01-03.

⁷⁸ Årsredogörelser Hvitfeldtska läroverk finns att läsa vid landsarkivet i Göteborg.

menniskan förmår genom egna goda gerningar förtjena sig paradiset sällhet, bestående i sinnliga njutningar. Sedoläran påyrkar icke den invärtes människans helgelse, utan nöjer sig med en utvärtes verklighet: bön, fastor, allmosor, tvagningar och vallfärder äro hennes huvudsakliga fordringar. Främst af allt inskärpes dock såsom pligt att med svärdet utbreda den store profetens lära.

Före sin död (632) hann Muhammed lägga hela Arabien under sitt välde. Hans efterträdare, de s. k. Chaliferne, eröfrade Syrien, Palestina, Egypten, Persien, NordAfrika och slutligen Spanien. Carl Martels seger vid Poitiers (732) satte först en gräns för deras vidare framträngande i vester. I de eröfrade länderna blef Islam den herrskande religionen, och de, som derstädes ännu fortforo att ståndaktigt bekänna sig till Christendomen, måste lida hårt förtryck.⁷⁹

Cornelius bok är en redogörelse för den kristna kyrkans historia och Islam berörs i och med sin kontakt med denna. Beskrivningen lägger fokus på de skillnader i troslära som författaren anser att islam har i förhållande till kristendomen. Islam visas som en religion med fokus på det världsliga och sinnliga, till skillnad från kristendomens kärleksfulla gudsförtröstan. Handling framställs som viktigare än tro och våldshandlingar i religionens namn framställs som det mest primära. Samtidigt så använder Cornelius kristna termer för att förklara Islam när han omnämner koranen som muhammedanernas bibel och visar på Muhammeds betydelse för religionen och att han som profet ställs över Jesus och Moses.

På de två avslutande sidorna i läroboken berörs de protestantiska kyrkornas och den katolska kyrkans missionsverksamhet i varsitt avsnitt. Här konstateras att de protestantiska kyrkorna inte bedriver någon nämnvärd mission under 1500 och 1600-talen utan att det är först i slutet av 1700-talet som missionen blir allt viktigare. Den katolska kyrkan är dock av nöd tvungen att missionera för att återta något av sina förluster från reformationen. Två former av mission nämns, den som riktar sig mot hedniska folk och den som katolska kyrkan bedriver mot olika protestantiska grupper. Ett flertal platser omnämns, däribland Lappland, Grönland, Ostindien, Japan, Kina och Nordamerika. Som folkslag omnämns "Lapparne" och Indianer. Med undantag för den omnämnda missionen mot protestantiska grupper, så omnämns alla andra grupper som hedningar. Cornelius skriver att "omkring midten af 18:de århundradet väcktes af Herrnhutare och Methodister ett lifligare intresse för hednafolkens omvändelse"⁸⁰ och om den katolska kyrkans mission går att läsa att den "förvärfva sig nya anhängare bland förut hedniska folk"⁸¹, att det "är

⁷⁹ Cornelius, Carl Alfred, *Lärobok i kyrkohistorien för elementarläroverken*, Upsala, Edquist, 1860, s.32-33.

⁸⁰ Cornelius, 1860, s.111.

⁸¹ Cornelius, 1860, s.112.

1627 stiftade ett Seminarium, der hedniska ynglingar fostras och bildas”⁸², samt att den ”söka att vinna anhängare icke blott bland de hedniska Indianstammarna [utan även bland protestanter].”⁸³ Om geografiska områden som nämns skrivs att de nordiska länderna innan mitten av 1800-talet bedrev mission i Lappland, Grönland och Ostindien. Om den katolska kyrkans mission så fanns den i Amerika redan under 1500-talet, samt att jesuiterna bedrivit mission sedan länge i Ostindien, Japan och Kina. Cornelius skriver att vid bokens tillkomst har katolska kyrkan, efter upphävandet av jesuitorden, på nytt börjat bedriva mission i framför allt Nordamerika, Ostindien och Kina.

Ingenstans omnämns om eller att de hedniska folken har några egna religiösa tillhörigheter. Missionen framställs som en möjlighet för de hedniska folk att fostras och bildas, en möjlighet att avlägsna sig från naturen och närma sig kulturen. Den Afrikanska kontinenten omnämns inte.

4.1.2. Lärobok i kyrkohistoria: För svenska läroverk bearbetad av August Johansson.

Jaakko Gummerus var en finsk kyrkohistoriker och vid tiden för bokens tillkomst verksam som professor vid Helsingfors universitet.⁸⁴ Vilhelm Teodor Rosenqvist var lärare och lektor i religion och även han finsk och verksam i Helsingfors. Han var även verksam som rektor vid olika läroverk i Helsingfors och gavs 1907 utmärkelsen teologisk hedersdoktor.⁸⁵

Även den andra undersökta läroboken utgör en redogörelse över den kristna kyrkans historia. *Lärobok i kyrkohistoria* tar sin utgångspunkt i tiden efter Kristus korsfästelse och den första kyrkans instiftande. Boken berör ett flertal icke-kristna religioner även om hedendom även här är det stående samlingsnamnet för alla icke-kristna folkslag. Precis som i Cornelius lärobok är det islam som är den icke-kristna religion som får störst utrymme. Gummerus och Rosenqvist berör även judendomen, buddhism, hinduism, konfucianism och shintoism. Judendomen berörs dock endast i ett historiskt perspektiv i sitt förhållande till den kristna kyrkans tillkomst.

Inledande omnämns hedendomen och judendomen där författarna konstaterar att allt fler hedningar vid tiden för den kristna kyrkans tillkomst hade börjat söka sig mot judendomen. Detta, menar författarna, berodde på en dragningskraft mot judendomens monoteism vilket där

⁸² Cornelius, 1860, s.112.

⁸³ Cornelius, 1860, s.112, min parentes.

⁸⁴ *Nordisk familjebok*, Uggleupplagan, band 36, supplement. Globe – Kövess, Stockholm, 1926, s.122, <http://runeberg.org/nfcp/0077.html>, 2014-01-03.

⁸⁵ *Nordisk familjebok*, Uggleupplagan, band 23. Retzius – Ryssland, Stockholm, 1916, s.916. <http://runeberg.org/nfcc/0506.html>, 2014-01-03.

med också beredde väg för kristendomens kommande spridning. Samtidigt skriver författarna att grekerna och romarna såg med förakt på judarna och såg deras religion som barbarisk och vidskeplig, men den utgjorde trots detta en stark dragningskraft och judarna var fråntagna tvånget att delta i kejsarkulten.⁸⁶ Vidare tar man upp förföljelsen av kristna i det gamla romarriket och omnämner hedningarnas stora hat mot de kristna.⁸⁷ Dock lyfts de tidiga inomreligiösa striderna fram som ett farligare hot mot kristendomen än det hot som ”de uppenbart hedniska anfällen”⁸⁸ utgjorde. Ett stort hot var att smälta samman med österländska religioner och Platons filosofier och gnosticismen var tvungen att bekämpas hårt.⁸⁹

I samband med kyrkans mission under medeltiden nämns för första gången mohammedanismen. När de kommer till detta stycke byter författarna tempus och beskriver mohammedanismens seder i realtid. Författarna skriver att samtidigt som kyrkan expanderade i norr och i väst så förlorade hon områden i öst. Arabien präglades innan mohammedanismen av en rå och våldsam hedendom, men kristendomen och judendomen hade dock fått fäste i stora områden. Detta ser författarna som en förklarande orsak till att araben Mohammed instiftade en starkt monoteistisk religion. Mohammedanismen förkastar inte bara den hedniska månggudadyrkan utan även kristendomens treenighet och all form av bilddyrkan. Den erkänner Moses, David och Jesus som profeter men underställer dem Mohammed. Den enda guden Allah har förutbestämt allt som ska hända och tron på detta oåterkalleliga öde har manat Muhammeds anhängare till hjältemod, men det har även lett dem till slö likgiltighet. Vidare konstateras att Mohammedanismen bygger på att dess medlemmar följer lagar i form av böner, tvagningar, vallfärder och allmosor. Det är förbjudet att äta svinkött och dricka vin men tillåtet med månggifte och att äga slavar. Författarna skriver att den enklaste vägen till salighet för muhammedanerna är genom att dö i strid för utbredandet av religionen. De trogna kommer till paradiset där de får skåda Gud och njuta av sinnlig njutning och de otrogna störtas i helvetets avgrund. Författarna skriver att ordet Islam översätts med underkastelse. Efter Muhammeds död fortsatte hans efterföljare kaliferna att sprida islam som redan under Muhammeds livstid hade förenat hela Arabien i ett mäktigt rike. Kaliferna spred islam med eld och svärd över hela västra Asien och norra Afrika och försökte angripa Europa från flera håll. I Spanien lyckades de men drevs tillbaka av Karl Martell. I de kristna områden som islam erövrade blev prövningen för de kristna svåra. Många avföll till islam och de som valde att behålla sin religion tilläts göra detta men led svårt. De mohammedanska länderna

⁸⁶ Gummerus, Jaakko, Rosenqvist, Vilhelm Teodor, *Lärobok i kyrkohistoria: För svenska läroverk bearbetad av August Johansson*, Stockholm, 1910, s.1-3.

⁸⁷ Gummerus & Rosenqvist, 1910, s.15.

⁸⁸ Gummerus & Rosenqvist, 1910, s.16.

⁸⁹ Gummerus & Rosenqvist, 1910, s.17-18.

kom att bilda en mur som hindrade kristendomens utbredning i öster och söder.⁹⁰ I samband med korstågen nämns islam och även orienten. Författarna skriver att i kampen kring korstågen så kom ”västerlandets kristna sina trosbröder i orienten [den grekisk-katolska kyrkan] till hjälp mot islams förtryck”⁹¹. Vidare skriver man om korstågen att de utlöstes av ”de råa seldschukernas härresande grymheter mot kristna”⁹², detta gjorde det nödvändigt att ta det heliga landet ur de otrognas händer. Författarna skriver att det var de tappreste riddare som grep svärdet och stred för kyrkans seger med orden *Gud vill det* och genom stora ansträngningar lyckades man inta det heliga landet och upprätta kungariket Jerusalem. Dock medförde inre stridigheter och de otrognas ständiga angrepp att det blev allt svårare att skydda det nya riket.⁹³

Likt hos Cornelius så lyfter Gummerus och Rosenqvist fram islam som en religion där handling är viktigare än tro. Och även här är det våldshandlingar i religionens namn som ses som det lättaste sättet att nå frälsning. Precis som i den tidigare läroboken lägger författarna även här fokus på Islam som en underkastelsens religion. Muhammeds betydelse lyfts fram och Islam jämförs med Kristendomen i det faktum att profeten är överordnad både Jesus och Moses och här även David. Här görs det dock tydligt att det är tack vare kristet och judiskt inflytande som Muhammed har utformat en monoteistisk religion. Även relationen mellan ödet och den fria viljan lyfts fram hos både Cornelius och Gummerus och Rosenqvist. Muslimen är underordnad Allahs förutbestämda öde, medan den kristna tron lägger fokus på individens fria vilja. Till skillnad från Cornelius lägger dock Gummerus och Rosenqvist stort fokus på korstågen och islams betydelse för kristendomens utbredning. I samband med detta framställs Islam som förtryckande och muslimerna omnämns som de otrogna och beskrivs som våldsamma och grymma. Islam beskrivs som ett hinder för kristen expansion och som det stora hotet mot de kristna länderna och mot människor med kristen tro både i och utanför de muslimska områdena. Gummerus och Rosenqvist sätter ett tydligt likhetstecken mellan arab och muslim och nämner Arabien och orienten som geografiska områden förknippade med Islam.

Precis som hos Cornelius berörs icke-kristna folk i samband med deras kontakt med kristen mission. Författarna lyfter tydligt fram kyrkans grymhet mot kättare under tiden för reformationen. Här framhålls den tidiga missionen där dock den danska och den norska framställs som betydligt mer blodig än den svenska⁹⁴. Dock framhålls framför allt förföljelsen av kristna sekter under Innocentius III då man skriver att påvedömet utlovade avlat till alla som deltog i det

⁹⁰ Gummerus & Rosenqvist, 1910, s.60-62.

⁹¹ Gummerus & Rosenqvist, 1910, s.70, min parentes.

⁹² Gummerus & Rosenqvist, 1910, s.75.

⁹³ Gummerus & Rosenqvist, 1910, s.75.

⁹⁴ Gummerus & Rosenqvist, 1910, s.68-69.

blodiga korståget mot dessa. De skriver att detta medförde att skaror av löst folk samlades och att de framför allt drevs av förhoppningen om att få plundra dessa byar.⁹⁵ I samband med den katolska kyrkans motreformation lyfts jesuitordens mission mot utomeuropeiska folk fram. Denna mission innebar dock, skriver författarna, den gamla katolska missionens fel i sin ytterlighet och påven var till sist tvungen att stoppa den helt. Gummerus och Rosenqvist framhåller att det i Kina och Japan uppstod en stark hednisk motreaktion som fick till följd att kristendomen helt utrotades från dessa länder.⁹⁶ Som utgångspunkt för den protestantiska missionen lyfter författarna fram att England och Holland under 1600-talet blev stora kolonialmakter. Den holländska missionen på de indiska öarna var ytlig och dess resultat blev fattigt. Desto ädlare var den mission som ett fåtal män, besjälade av Kristi kärlek, spred bland Nordamerikas indianer. Även den norska missionen bland eskimåerna på Grönland framhålls som mycket god och genomförd under stora umbäranden. Upplýsningen hade medfört att människor såg ”hednafolkens liv som en idyll i naturens sköte”⁹⁷ och därför inte i behov av mission. Metodismen väckte dock missionsivern på nytt bland många samfund och det är just de enskilda sällskapen som framhålls som missionerande framför kyrkosamfundet. Författarna beräknar att det vid 1800-talets slut fanns omkring 170 missionerande sällskap med över 11000 vita missionärer som sammanräknat hade runt 55 miljoner svenska kronor i årsbudget. Tre fjärdedelar av dessa var enligt författarna anglosaxiska. Om missionen i samtiden skriver Gummerus och Rosenqvist

De kristna staternas kolonialvälde har utbredd sig över större delen av världen, och även de icke-kristna riken, vilka bevarat sin självständighet, hava öppnats för förbindelsen med kulturfolken. Ångan och elektriciteten hava ofantligt underlättat världssamfärdseln och förminskat avstånden. Studiet av olika folkslags språk, kultur och religion har skänkt missionen viktiga hjälpmedel, och beröringen med den kristna kulturen har mångenstädes begynt undergräva de hedniska religionernas makt över sinnena. Åter hava vägar öppnats och hjärtan beretts för evangeliets budskap. Men även svårigheterna är stora. Utom de hinder, vilka tillhöra hednadomens egna natur, hava sådana uppkommit genom den politiska misstänksamheten mot alla vita: även hava i hednaländerna bosatta européer ofta genom sitt lastbara leverne bragt det kristna namnet i vanära samt genom brännvinshandel och dylikt spritt fördärv bland infödingarna.⁹⁸

⁹⁵ Gummerus & Rosenqvist, 1910, s.91.

⁹⁶ Gummerus & Rosenqvist, 1910, s.153.

⁹⁷ Gummerus & Rosenqvist, 1910, s.216.

⁹⁸ Gummerus & Rosenqvist, 1910, s.217.

Den evangeliska missionen framhåller författarna, vill framför allt sprida sitt budskap genom predikning och litteratur och skolning. Läkarmissionen försöker ge kroppen lindring så att själen blir mottaglig och industrimissionen tänker sig uppfostra naturfolken till arbetsamhet och ett vårdat yttre. Genom dessa grenar av missionen bedrivs ett omfattande kulturarbete med syfte att förmå de omvända hedningarna att skapa egna hednakristna kyrkosamfund.⁹⁹

Hos Gummerus och Rosenqvist framgår det än tydligare att de hedniska icke-kristna folken befinner sig närmare naturen, medan de kristna tillhör kulturen. Författarna lyfter fram att upplysningen medförde en tanke om att det var något positivt att befinna sig i ett naturtillstånd och att man därför inte skulle påverka de hedniska folken. Det framgår dock tydligt att denna tanke inte längre är lika aktuell och att det i början av 1900-talet finns en önskan om att missionera och sprida den kristna kulturen. Samtidigt skriver författarna paradoxalt nog att missionen underlättas av studiet av andra kulturer vilket därmed också antyder att även de hedniska folken har någon form av kultur. Författarnas beskrivning av den så kallade industrimissionen antyder att den kristna kulturen präglas av arbetsamhet och personlig hygien vilket där med de hedniska folken anses sakna. I det citerade stycket sätter även författarna ett likhetstecken mellan kristen och vit.

Gummerus och Rosenqvist konstaterar att lättast har det visat sig vara att omvända isolerade hedniska folk så som de som lever i på öar runt Australien och de Nordamerikanska indianstammarna. Även om kristendomen inte har kunnat rädda dessa utdöende folkstammar så har de åtminstone kunnat ge dem tröst på dödsbädden. Författarna konstaterar att kristendomen har vunnit fäste hos så väl de oerhört lågt stående papuastammarna i Australien som hos kannibalerna i Polynesien. Författarna omnämner här en djärv och hjältemodig missionär som seglade från ö till ö och omvände kannibalistiska stammar innan han tillslut blev ihjälslagen och uppäten 1839. Vidare skriver Gummerus och Rosenqvist att negrerna i Nordamerika har omvänts utan egentligt missionsarbete. Om missionen i Afrika skriver de att de hedniska folken i Afrika bildar en kompakt massa som man endast så småningom kunnat nå från kusten av missionen. Här omnämns David Livingstone som en av nutidens största upptäckare. Som en sann missionär i själ och hjärta levde han nästan hela sitt liv bland vildar, hundratals mil från all civilisation. När hans trogna negertjänare fann honom död en morgon låg han på knä vid sin säng med huvudet i händerna. Livingstone var stor motståndare till slavhandel. I hans spår verkar talrika missionärer i Afrika. Även svensk mission förekommer i Sydafrika och i Kongo. I Afrika finns de främsta exemplen på begynnande nationalkyrkor i Uganda och på Madagaskar.¹⁰⁰

⁹⁹ Gummerus & Rosenqvist, 1910, s.215-218.

¹⁰⁰ Gummerus & Rosenqvist, 1910, s.218-219.

De muhammedanska folken beskrivs som minst mottagliga för mission och i sydvästra Asien och nordöstra Afrika har de kristna fått nöja sig med att arbeta med de, av författarna beskrivna som, förstelnade orientalistiska kyrkosamfundet. I Syd- och Ostasiens folkrika länder har hedendomen starkt fäste i den urgamla kulturen och djupsinniga filosofiska systemen. Detta till trots har den kristna missionen vunnit sina största segrar där. Särskilt missionen i Indien framhålls som framgångsrik trots att brahmanismen är huvudreligion där och där finns många muhammedaner och buddister. Bland annat har en högre läroanstalt i kristen anda instiftats där till nytta för den indiska ungdomen. Även svenska missionärer finns representerade i Indien. Det pågår en andlig kamp i Indien mellan kristendom och filosofisk hedendom, detta har resulterat i synkretistiska religionsföreteelser precis som under den tidiga kyrkan. I Kina har missionen inte hunnit så långt eftersom det finns ett bittert hat mot främlingar i landet på grund av otaliga krig. Här är ”Konfutses” (sic) lära och buddismen huvudreligion. Författarna skriver att trots främlingshatet har dock evangeliska missionärer genom sin uppoffrande verksamhet fått många att komma till insikt om att det inte rör sig om egennyttiga intressen.¹⁰¹

I Japan, där shintoismen är den nationella religionen, medan buddismen är den mest utbredda, begynte missionsarbetet, sedan landet år 1858 öppnats för européerna. De reformer, vilka sedan omdanade landet till en modern kulturstat, hava i många avseenden kommit missionen till godo; år 1889 medgavs fullständig religionsfrihet. Kristendomen i Japan, som till stor del utbredds genom infödda japaner, har jämförelsevis talrika anhängare bland de bildade klasserna.¹⁰²

Det är tydligt att de hedniska folken i Kina, Japan och Indien framställs som kulturfolk trots sina hedniska religionstillhörigheter. Japan beskrivs som en modern kulturstat och Indien som präglad av ett hedna-filosofiskt system. Där den indiska filosofin delvis framställs som något som orsakar religionssynkretism så framgår det att bildning bland människorna i Japan är något som underlättar kristendomens spridning.

Avslutningsvis berör författarna vilka framtidsförhoppningar den kristna missionen har. Gummerus och Rosenqvist skriver att den katolska kyrkans mission har sporrats av den protestantiska missionens framgångar. Tyvärr så ägnar den sig i större utsträckning åt att konkurrera med den protestantiska än att missionera bland de som aldrig mött kristendomen. Det finns dock goda exempel. Den katolska kyrkans mission, skriver författarna, är fortfarande yttlig.

¹⁰¹ Gummerus & Rosenqvist, 1910, s.219.

¹⁰² Gummerus & Rosenqvist, 1910, s.219-220.

Dyrkan av helgon och relikier får ersätta de hedniska religionsbruken. Kyrkan menar att en djupare kristendom kommer att växa fram av sig själv med tiden. Den grekiska kyrkan bedriver mission ”huvudsakligen bland de hedniska och halvhedniska stammar”¹⁰³ som bor i de asiatiska delarna av Ryssland.¹⁰⁴

*Missionens framtidsförhoppningar. Antalet av de evangeliska hednakristna – med uteslutandet av negrerna i Nordamerika – uppgick vid det nuvarande seklets ingång till omkring 4 ½ millioner; antalet av katolska hednakristna till omkring 3 ½ millioner. Det är icke mycket i förhållande till den stora massan av icke-kristna, omkring 1,000 millioner, men det är mycket i förhållande till missionens ringa början. Även på missionsfältet har kristendomen genom sin allt snabbare tillväxt och sina allt vidsträcktare verkningar bevisat sanningen av Jesus liknelser om senapskornet och surdegen; och med allt större tillförsikt motser den dag, då enligt Herrens befallning alla folk blivit hans lärjungar.*¹⁰⁵

Hela boken präglas av ett starkt aktörsperspektiv där hjältar omskrivs i goda ordalag. På de fem sidor som berör mission mot hedningar så nämns åtta män vid namn och framställs som hjältar och som viktiga och avgörande för historiens utveckling. Motsvarande i Cornelius lärobok är två jesuiter och två påvar som omnämns i samband med den katolska missionen. Det är tydligt att den protestantiska missionen har vuxit under de femtio år som gått sedan Cornelius bok skrevs. Gummerus och Rosenqvist lägger en större tonvikt vid begreppet kultur och det framgår att de icke-kristna folken har andra religionstillhörigheter. Dock är det tydligt att det är skillnad på icke-kristna folk som tillhör en skriftreligion och har en egen kultur och på de folk som inte har något skriftspråk och som därmed befinner sig närmare naturen. De första tycks missionen företas sig att omvända medan de senare räddas av den kristna läran genom bland annat läkarmission och industrimission.

4.1.3. De viktigaste utomkristliga religionerna i nutid

Sten Rodhe blev 1947 teologiedoktor och var vid lärobokens utgivning 1957, anställd som lektor vid Källängsskolan i Malmö. Året där på medverkade han som sakkunnig i statens utredning om kyrka-stat.¹⁰⁶ Från 1958 använde sig Hvitfeldtska läroverket av Rodhes lärobok *De viktigaste*

¹⁰³ Gummerus & Rosenqvist, 1910, s.220.

¹⁰⁴ Gummerus & Rosenqvist, 1910, s.220.

¹⁰⁵ Gummerus & Rosenqvist, 1910, s.220.

¹⁰⁶ Davidsson, Åke (red.), *Vem är vem – Skåne Halland Blekinge*, Andra upplagan, Bokförlaget Vem är vem, Stockholm, 1966, s.700.

utomkristliga religionerna i nutid. Redan 1955 har man börjat använda boken *Kyrkohistoria* som Rodhe har författat tillsammans med Sigurd Kroon. Den nya boken utgör ett tillägg till *Kyrkohistoria* och var avsedd att användas i kursen i kristendomskunskap i gymnasiet näst sista år.¹⁰⁷ Boken har också en innehållsförteckning där följande rubriker ställs upp, Världens religioner, Islam, Hinduismen, Buddhismen, Östasiens religioner, Naturfolkens religioner, Litteraturanvisningar. Därefter presenteras en karta med världen uppdelad i kristna, buddister, hinduer, muhammedaner och naturfolk.¹⁰⁸

Rodhe inleder med ett kort föredrag om att kristendomen är en världsreligion. Den har anhängare över hela världen och strävar genom mission efter att göra alla folk till Kristi lärjungar. Författaren skriver att denna tanke om att vara allomfattande även finns hos andra religioner som bedriver mission, ofta med den kristna missionen som förebild. Islam och buddism har ett uttalat anspråk på att vara världsreligioner. Denna inställning är inte lika starkt framträdande i hinduism och i kinesisk konfucianism. Naturfolkens religioner, skriver Rodhe, kan inte kallas för världsreligioner. Judendomen var missionerande vid tiden för Jesu födelse men är inte det idag även om den finns spridd över hela världen. För den som vill läsa mer om judendom hänvisas till läroböcker i bibelkunskap. Efter denna genomgång problematiseras hur religionstillhörighet räknas. Författaren skriver att tillexempel så bekänner sig många i Kina till en blandning av konfucianism, taoism och buddism och de räknas än till det ena än till det andra. Sovjetunionen har delvis markerats som kristet på kartan men staten intar en antikristen hållning. Överlag så finns det människor inom alla områden som inte bekänner sig till den religion som markerats för området på kartan.¹⁰⁹

Det framgår av Rodhes resonemang att det som definierar en världsreligion är om den är missionerande och därmed har anspråk på att utvidga sitt område till att täcka världen. Men det är också kristendomen som anses vara den modell som de andra religionerna eftersträvar och mot vilken de andra jämförs.

Rodhe börjar med att beskriva islam som världsreligion. Islam eller muhammedanismen är härskande religion i stora delar av Afrika och Asien. Den är liksom kristendomen missionerande och vill samla alla kring Muhammeds lära. Ordet islam betyder enligt den arabiska översättningen underkastelse och muslim betyder den som underkastar sig. ”Människan skall

¹⁰⁷ Rodhe, Sten, *De viktigaste utomkristliga religionerna i nutid*, Stockholm, 1957, förord s.III.

¹⁰⁸ Rodhe, 1957, s.1.

¹⁰⁹ Rodhe, 1957, s.1-2.

underkasta sig Allah', den ende Guden"¹¹⁰. Islams upphovsman är Muhammed som i Mekka i Arabien tjänade som kameldrivare hos en änka som han senare gifte sig med. Muhammed kom tidigt i kontakt med kristna och judar "och han upprördes över att de hade heliga böcker, medan hans folk, araberna, inte hade någon helig bok"¹¹¹. Muhammed upplevde vid 40 års ålder att ängeln Gabriel uppenbarade sig för honom ute i öknen och uppmanade honom att förmedla arabernas heliga bok. Ängeln talade till Muhammed som förmodligen inte var skrivkunnig men som i sin tur dikterade detta för sina vänner. Så tillkom efterhand koranen. Muhammed trädde fram som guds utvalda och förkunnade att domen var nära och att man måste överge tron på andra och många gudar och hålla sig till den enda guden. Vindrickande, tärningsspel, månggudereri, bild dyrkan och blodshämnd fördömdes. "I mycket överensstämde Muhammeds förkunnelse med samtida kristen munkfromhet i Främre Orienten"¹¹² Allah är allsmäktig, rättfärdig och barmhärtig samtidigt som hans vilja är den samma som det oåterkalleliga ödet. Den som har uppfyllt Allahs vilja kommer till paradiset som framställs som jordisk njutning, medan den otrogna plågas i helvetets eld. "Den allsmäktige förstockar somliga, så att de förblir otrogna, förutbestämmer andra till salighet."¹¹³ Muhammed utvandrade till Medina 622, starten för muhammedansk tideräkning. I Medina utformades islam till en självständig religion och Muhammed som tidigare hade ansett sig stå nära kristna och judar utformade den nu i medveten motsättning till dessa. Religionen fick en politisk karaktär och att sprida islam blev det samma som att utvidga Muhammeds välde vilket skedde genom krigståg och diplomatisk förhandling. Vid tiden för Muhammeds död hade han samlat hela Arabien under sin spira.¹¹⁴ Efter den historiska genomgången redogör författaren för islams fem pelare.

Trosbekännelsen: 'Det finns ingen Gud utom Allah, och Muhammed är hans profet.' – Detta är det grundläggande. Intet får sättas vid sidan av Allah och hans allmakt. Tron att allt sker efter Allahs vilja eldar muslimerna till hjältemod i krig. Med denna tro följer dock även övertygelsen att sjukdom och lidande drabbar i enlighet med Allahs vilja och att det inte är någon mening med att hjälpa de nödställda. Muhammed är Allahs sändebud, inte någon gudomlighet vid Allahs sida. Man anklagar de kristna för månggudereri eftersom de bekänner Jesus som Gud.¹¹⁵

Författaren skriver att bönen genomförs på bestämda tider av muhammedanerna, vänd mot

¹¹⁰ Rodhe, 1957, s.3.

¹¹¹ Rodhe, 1957, s.3.

¹¹² Rodhe, 1957, s.4.

¹¹³ Rodhe, 1957, s.4.

¹¹⁴ Rodhe, 1957, s.4-5.

¹¹⁵ Rodhe, 1957, s.5-6.

Mekka och läsandens utvalda stycken ska man visa sin underkastelse genom att på knä låta pannan beröra marken. Moskéerna är islams samlingsplatser. Fredagen valdes till gudstjänstdag i motsättning till judarna som hade lördagen och de kristna som hade söndagen som helig dag. Det går bra att arbeta före och efter gudstjänst. Från minareterna kallar böneutroparna de trogna till bön. Från början var bönestunderna tre om dagen sedan blev de fem. Muhammed skärpte plikten att ge allmosor åt de fattiga. Gåvorna övergick i en skatt som kom att användas inte enbart för humanitära ändamål utan också för krig. Ramadan är en fastemånad som har blivit islams heliga månad. På dagen ska muslimerna avhålla sig från mat och dryck men på natten får de äta. Pilgrimsfärden till Mekka bidrar i stor utsträckning till islams sammanhållning. Från början skulle den företas en gång om året. Men sedan islam har blivit en världsreligion har kravet kommit att gälla en gång i livet. Målet är tempelplatsen i Mekka och den gamla arabiska helgedomen Ka'ba. Efter Muhammeds död fortsatte islams frammarsch. Efterträdarna, Kaliferna, fick som huvudangelägenhet att genom erövringar utbreda den rätta tron. ”Inom kort var hela främre Orienten muhammedanskt.”¹¹⁶ Rodhe skriver att de muhammedanska härarna drog längs Afrikas nordkust, de tog den Pyreneiska halvön och stoppades av Karl Martell vid Poitiers. ”Åt öst vidgades det muhammedanska väldet till Irak, Iran, Centralasien och Indien.”¹¹⁷ De kristna korstågen lyckades inte krossa islams välde. Under slutet av medeltiden drevs de bort från pyreneiska halvön men hade innan det lyckats erövra Konstantinopel. ”Under hela 1500-talet var islam ett ständigt hot mot det kristna Europa.”¹¹⁸ Under nyare tid har islam inte i stort utvidgat sina områden. I Europa är det bara Albanien som har en huvudsakligen muslimsk befolkning. Politiskt uppträder muhammedanska länder ibland som ett block men motsättningarna är stora, något som särskilt visat sig i och med den judiska invandringen i Palestina efter andra världskriget. Invandringen har skett på bekostnad av araber men inget enhetligt motstånd har gjorts. Två olika inriktningar i islam uppkom efter Muhammeds död. Olika skolor uppkom också kring tolkningen av koranen, av de ledande är alla bokstavstroende. Sufismen har många likheter med de kristna mystikernas berättelser. Ett annat inflytande från österländsk kristendom kom i form av helgondyrkan, trots förbudet.¹¹⁹

¹¹⁶ Rodhe, 1957, s.7.

¹¹⁷ Rodhe, 1957, s.7.

¹¹⁸ Rodhe, 1957, s.8.

¹¹⁹ Rodhe, 1957, s.5-9.

Under medeltiden spelade filosofien stor roll inom islam, och åsikter bröt sig om förnuftets roll. I slutet av 1700-talet genomförde wahabiterna i Arabien en reformation. De ville återgå till Muhammeds rena lära och vände sig emot helgondyrkan och andra utvidgningar av den ursprungliga islam. På 1800- och 1900-talen har reformatoriska rörelser förekommit i Egypten och Indien i riktning att lösgöra islam från bundenheten vid Muhammeds föreskrifter, som delvis anses tidsbetingade, och anpassa religionen efter modernt västerländskt tänkande.¹²⁰

Rodhe skriver att islam är starkt avvisande mot kristendomen. Jesus ses som en profet som har berett väg för Muhammed och därför anses islam stå högre än kristendomen. Särskilt ser man ner på kristendomen på grund av treenighetsläran som uppfattas som "mångguderi" (sic). I muhammedanska länder är friheten mycket liten för de som bekänner sig till en annan tro. Kristna kyrkor har visserligen lyckats hålla sig kvar i dessa länder men den som går över till kristendomen blir utstött och förföljd. Att gå över till islam är däremot lätt.¹²¹

Gentemot islam betonar kristendomen främst den enastående innebörden av Jesu liv och död. Islam känner ingen motsvarighet till Jesu försoningsdöd. Muhammeds rike utbredds med världsliga medel, medan Jesu rike icke är 'av denna världen'. En annan skillnad är, att rätt kristen tro står i oupplösligt samband med ett liv i kärlek till nästan, medan muhammedansk tro kräver ödmjuk underkastelse under Allahs obevekliga vilja.¹²²

Avsnittet avslutas med en diskussionsövning där eleverna ska diskutera vad en kristen missionär skulle säga till en muhammedan.¹²³

Precis som tidigare litteratur lyfter Rodhe fram att Islam är detsamma som att underkasta sig. Han skriver att Allahs vilja är detsamma som ett oåterkalleligt öde, men till skillnad från tidigare gör han ingen direkt koppling till tron på den fria viljan i den kristna religionen. Precis som hos Cornelius och Gummerus och Rosenqvist så lyfter Rodhe fram idén om att tron på att allt sker enligt Guds vilja skulle göra muslimerna mer hjältemodiga i krig. Det finns en tydlig koppling mellan frälsningen och våldshandlingar i religionens namn. Rodhe skriver även att denna tror på ett förutbestämt öde gör muslimerna mer obenägna att hjälpa fattiga och sjuka något som kan tyckas paradoxalt när han strax efter beskriver givandet av allmosor som en av Islams fem pelare.

¹²⁰ Rodhe, 1957, s.9.

¹²¹ Rodhe, 1957, s.9-10.

¹²² Rodhe, 1957, s.10.

¹²³ Rodhe, 1957, s.10.

Dessa allmosor menar dock Rodhe har kommit att i större utsträckning användas i krigsförings syfte. Islam framställs även som att ha en tydlig politisk inriktning där kristna och judar anses stå i motsats till denna. Bland annat skriver Rodhe att det var på grund av judendomens och kristendomens heliga dagar som Muhammed instiftade fredagen som muslimernas gudstjänst dag. Det är också tydligt att muslimernas geografiska utbredning anses ha utgjort ett historiskt hot mot Europa. Här sker en förändring från tidigare texter där Islam anses ha utgjort ett hot mot kristendomen eller de vita kristna. Nu är det snarare en geografisk erövring som upplevs. Dock reproduceras de tidigare böckernas tanke om att kristna bosatta i muslimska länder får utstå stort lidande på grund av sin religiösa tillhörighet. Rodhe sätter även han, liksom Gummerus och Rosenqvist ett lika med tecken mellan muslim och arab. Islam ställs från sin tillkomst i jämförelse med kristendomen. Det är på grund av att Muhammed upprörs över att de kristna och judarna har heliga böcker som han, enligt Rodhe, bestämmer sig för att ge araberna en sådan. Samtidigt som författaren framhåller att muslimerna ser sin religion som överordnad alla andra så skriver han även att religionen har reformerats efter påverkan av modernt västerländskt tänkande.

Efter avsnittet om islam behandlar boken hinduismen. Rodhe skriver att hinduismen är på det stora taget begränsad till Indien. Dock har den utan att bedriva direkt mission fått inflytande över västerländskt tänkande på 1900-talet, särskilt i Amerika. Många av föreställningarna inom hinduismen tros ha varit gällande redan i Indusdalen omkring 2500 f.Kr. Under 1500-talet f.Kr. trängde ett indoeuropeiskt folk ner i Indusdalen. Deras äldsta skrifter är bevarade i vedaskrifterna. Som utgör hymner och offerritualer till olika gudar. Gudarna identifierades ofta med naturföreteelser. När folket blivit bofasta växte en ”djupsinnig spekulation” (sic) fram och bevarades i upanishaderna, de filosofiska skrifter som idag är de mest lästa av veda. I dessa spelar gudarna en obetydlig roll och det är istället genom meditation och studier som man ska komma till insikt om den egna själens identitet med världssjälen. Individualitet genom mångfald och olikhet håller människan kvar i världen vilket är ont och målet är att själen ska återförenas med världssjälen. Till hjälp för att nå den sanna kunskapen utbildades yoga-teknik, vilket innebar kontroll av muskulaturen och särskilt andningen. ”När en människa dör, lever hennes gärningar (karma) kvar och bestämmer obönhörligt, vilken hennes nästa tillvaroform skall bli”¹²⁴ Eremiten står högst på existensskalan. Det finns ingen gräns mellan människor, djur och växter. En människas fattigdom och sjukdom beror på hennes sätt att leva i det föregående livet. Människor är indelade i kaster. Från början var erövrarna indelade i tre kaster präster, krigare och bönder. Till detta kom de underkuvade. Efterhand tillkom en mängd kaster som ofta men inte alltid var

¹²⁴ Rodhe, 1957, s.13, Rodhes parentes.

kopplade till ett yrke.¹²⁵

Varje kast har sina regler, som gäller äktenskap, måltidsgemenskap osv. Den som begår grova brott mot kastreglerna stöts ut ur gemenskapen, blir kastlös. Kasterna har efter hand blivit flera tusen, de kastlösa antal kanske 70 å 80 miljoner. Först i våra dagar har hinduismen, inte minst på grund av samhällslivets industrialisering och inflytande från kristna tankar, börjat inta en försonligare hållning gentemot kastlösa, som numera har samma medborgliga rättigheter som andra.¹²⁶

Rodhe skriver vidare att en fromhetsinriktning inom hinduismen är bhakti. Denna inriktning menar att ”[k]ärleken till Gud, hängivenheten är det viktigaste, det som skänker frälsning”¹²⁷ Man har kunnat dyrka Gud i många former men vanligtvis bara i en form i taget. Genom extas söker man omedelbar gudsupplevelse. Vanligast är Vishnu- eller Shiva-dyrkare. Man kan tillbe gudarna genom att offra till dem, efter väggkanten eller i praktfulla tempel. Känslor inför gud kan växla mellan skräck och hängivenhet. Ofta avbildas gudarna med många armar och ben för att framhålla deras övernaturliga makt. Buddismen har varit utbredd över Indien men en hinduisk renässans på 800-talet medförde att den nästan helt försvann. Istället kom islam på 1000-talet vilket i våra dagar har fått politiska uttryck i form av ”islamstaten” Pakistan.¹²⁸

Kristendomen kom till Indien redan under de första århundradena av vår tideräkning. Enligt traditionen förde aposteln Tomas det kristna budskapet dit, och de som tillhör de äldsta kristna kyrkorna i Indien kallas för Tomas-kristna. De förde emellertid under århundradena ett isolerat liv, betraktade som en särskild kast. Katolsk mission startade på 1500-talet, protestantisk på 1700-talet, men först på 1800-talet började kristendomen mera på allvar tränga fram. Det visade sig svårt för de kristna missionärerna att vinna anhängare i större antal utom bland de kastlösa (numera uppgår de kristnas antal i Indien till omkr. 10 miljoner). Somliga var beredda att acceptera mycket utan att fördenskull vilja lämna sin gamla religion. Under 1800-talet uppstod flera former av religionsblandning (synkretism), då man dyrkade Kristus, Muhammed och Buddha jämsides med indiska gudar.¹²⁹

¹²⁵ Rodhe, 1957, s.11-14.

¹²⁶ Rodhe, 1957, s.14-15.

¹²⁷ Rodhe, 1957, s.15.

¹²⁸ Rodhe, 1957, s.15-17.

¹²⁹ Rodhe, 1957, s.17.

Mahatma Gandhi har varit den mest framträdande representanten för hinduismen under 1900-talet. Gandhi tog intryck av kristna tankar samtidigt som han höll fast vid hinduismen. Han var både en religiös och politisk ledare och en av hans grundtankar var motståndet mot allt våld. Det var Gandhis förtjänst att Indien befriades från den engelska överhögheten. Han förbättrade även situationen för de kastlösa men lyckades inte skapa försoning mellan hinduer och mohammedaner.¹³⁰

Som religion är hinduismen svårbestämbar. Den är lika mycket ett samhällssystem som en religion. Inom sig rymmer den mycket stora skiljaktigheter. Avståndet är långt från den världsfrånvände filosofen, som söker frälsning i sitt eget inre, till den enkla bybon, som i fruktan för gudens eller gudinnans vrede frambär offer på altaret i templet eller vid väggkanten.

Med någon överdrift har det sagts, att det enda som enar hinduismen är respekten för kons helighet. Korna anses av gammalt heliga och får inte dödas, fastän de av brist på näring ofta svälter. De präglar landskapsbilden och går ostörda omkring även i storstädernas trafik. Gandhi höll fast vid vördnaden för kon som en symbol för livet.

De drag inom hinduism, som har visat sig främst i stånd att påverka västerlänningar, är lärorna om återfödelse och frälsning. Återfödelse läran förefaller många vara ett moraliskt tillfredställande svar på kravet, att en människa bör lida för sina egna gärningar. Frälsningen innebär i den filosofiska hinduismen självfrälsning: i sitt eget inre finner människan det gudomliga, hon är inte beroende av någon gud. Yogatekniken är exempel på hur man genom självdisciplin kan behärska sin kropp. Vidare har Gandhis icke-våldslära fått många västerländska beundrare, särskilt bland pacifister. Också hinduismens tolerans, dess benägenhet att inom sig acceptera mycket skilda gudsuppfattningar och bruk, tilltalar många.¹³¹

Rodhe konstaterar att kristendomen ställer sig gentemot hinduismen i förkunnelsen om att Kristus är Guds enfödde son och han har bara uppenbarat sig en gång. Hinduismen räknar att gud har vandrat på jorden i olika skepnader. Även i frälsningstanken skiljer de sig åt där frälsningen för den kristne innebär personlig förening med Gud. Människan kan enligt kristendomen inte nå frälsning med egen vilja utan är utelämnad till Guds nåd. Där hinduerna vänder sina tankar inåt för att glömma världen, vill den kristna vända sina tankar utåt mot gud och medmänniskorna.

¹³⁰ Rodhe, 1957, s.17-18.

¹³¹ Rodhe, 1957, s.18.

Även detta avsnitt avslutas med frågor att diskutera. Dels ställs frågan om det finns någon riktighet i hinduismens uppfattning att alla religioner kan ha ett sanningsvärde och att olika Gudar kan var olika former för samme Gud. Dels ställs frågan om hur en kristen missionär skulle förklara för en hindu, kristendomens anspråk på att vara den enda vägen till frälsning.¹³²

Liksom hos Gummerus och Rosenqvist lyfter Rodhe fram hinduismen som filosofiskt system. Han lyfter dock även fram delar av det religiösa bruket medan Gummerus och Rosenqvist endast konstaterar att ett sådant finns i och med brahamanismen. Rodhe återkommer till redogörelsen av vad hinduismen har bidragit med till det västerländska tänkandet kontra vad det västerländska tänkandet har inneburit för det indiska samhället. Det framgår av redogörelsen att tankar av mer filosofisk karaktär om meditation, reinkarnation och liknande har kommit från Indien till västerlandet. Medan tankar om rättvisa och omtanke om sina medmänniskor är något som Rodhe menar att kristendomen har fört med sig till Indien. Av vikt för framställningen är beskrivningen av det indiska kastsystemet som ett resultat av hinduismen som samhällssystem. Gandhi beskrivs som en betydelsefull motståndare mot kastsystemet och sociala orättvisor. Att Gandhi för sin kamp tillskrivs av Rodhe delvis det faktum att han influerats av kristna tankar. Samtidigt skriver Rodhe att Gandhis icke-vålds tankar har fått stort inflytande i västerlandet. Kampen mot orättvisa tycks vara ett kristet attribut som saknas i det hinduiska samhällssystemet. Det är kristendomen och industrialiseringen som har gett de kastlösa deras medborgliga rättigheter. Samtidigt framställs hinduismen som filosofisk och tolerant.

Buddhismen anges ha merparten av sina anhängare utanför Indien trots att den har sitt ursprung där. Rodhe skriver att den gör anspråk på att vara en världsreligion och har anhängare även i västerlandet. Sitt centrum har den i Ceylon, Burma och Thailand där den håller världskonferenser efter kristet mönster. Den förekommer även i Kina och Japan men är där så uppblandad med andra religioner att några tydliga gränser inte går att dra. Den tibetanska lamaismen är en särskild form av buddhism. Buddhismen instiftades av Buddha som var fursteson i ett nordindiskt rike. Han växte upp i överflöd och rikedom. I trettio års åldern blev han medveten om tillvarons förgänglighet genom att han fick se en åldring, en sjuk, en död och en asket. Han gav sig av för att leva som asket men fann ingen tillfredsställelse i det.¹³³

¹³² Rodhe, 1957, s.19.

¹³³ Rodhe, 1957, s.20.

En natt, då han satt och mediterade under ett fikonträd, uppenbarades för honom sanningen om livet. Han blev 'upplyst' (buddha, hans egentliga namn var Siddhar'ta Gau'tama). Återstående av sitt liv tillbragte han med att vandra runt i landet och förkunna den sanning han funnit. Kring sig samlade han an skara lärjungar (munkar), och lekmän sörjde för hans och lärjungarnas uppehälle. Sitt vandrande predikantliv fortsatte han, till dess han dog vid över 80 års ålder.¹³⁴

Vidare skriver författaren om sanningen om livet enligt Buddha. Allt är lidande, lidandets ursprung är törsten efter njutningar, makt och tillblivelse. Lidandet upphör genom att livstörsten släcks. Vägen till lidandets slut är den åttafaldiga vägen. Likt upanishadfilosofin ses livet som ett kretslopp av födelse, död och återfödelse och frälsning kan inte nås i kretsloppet. Men Buddha tog avstånd från Veda, prästerskapets auktoritet och kastväsendet, ”samt trodde inte på tillvaron av någon gud eller någon själ”¹³⁵. Den buddhistiska trosbekännelsen blev, Jag tar min tillflykt till Buddha, till läran och till munksamfundet. Rodhe skriver att Buddha organiserade sina lärjungar i ett munksamfund. Endast munkarna kan nå nirvana, medan vanliga människor får hoppas på att komma ett steg närmare i nästa liv.¹³⁶

Munkarna är klädda i gula mantlar och har renrakade huvuden. Med tiggarskålar går de omkring bland människorna, som får tillfälle att göra goda gärningar genom att underhålla dem. Buddhistiska kloster är vanliga. Det förekommer också stora buddhistiska tempel, som dock inte är avsedda för tillbedjan utan för meditation. Ofta är templen byggda över någon relik av Buddha.¹³⁷

Den ursprungliga buddhismen är främst bevarad på Ceylon, i Burma och Thailand. En annan form dominerar i Kina och Japan, i den buddhismen finns himmel och helvete som utmålas i starka färger. I himmelen lever gudomliga frälsargestalter som man kan be till om frälsning. Detta gör det möjligt även för andra än munkar att nå frälsning.¹³⁸

¹³⁴ Rodhe, 1957, s.20.

¹³⁵ Rodhe, 1957, s.22.

¹³⁶ Rodhe, 1957, s.20-22.

¹³⁷ Rodhe, 1957, s.22.

¹³⁸ Rodhe, 1957, s.22, 24.

I Tibet har buddhismen fått en fast organisation under la'maer (lärare) och kallas lamaism. I fromhet intar magiska formler framträdande platser. Placerade i vattenhjul eller skrivna på vimplar påverkar de krafterna i tillvaron, som håller det onda borta. Lamaerna har stort inflytande även i politiskt avseende. Klosterväsen och gudstjänster visar stundom slående likhet med romersk-katolsk kristendom. Lamaismen har spritts även till Mongoliet.¹³⁹

Av buddhismens tre huvudformer kommer mahayana kristendomen närmast. Många kinesiska och japanska böner om Guds nåd och många tankar om förhållandet mellan Guds nåd och människans gärningar har paralleller inom kristenheten. Men grundtanken i buddhismen, som tydligast framträder i hinayana, står i stark motsättning till kristendomens grundtankar. Buddhisten säger, att det inte finns något bestående, den kristne tror på Gud, som består, även då allt annat går under. Buddhisten tolkar tillvaron som lidande, den kristne bejakar livet såsom skapat av Gud. Buddhistens kärlek till medmänniskorna har i första hand präglats av passivt medlidande, den kristnes kärlek leder till aktiv hjälp. I buddhismen hänvisas människan i sista hand för sin frälsning till sig själv, i kristendomen till Kristus, som tillskillnad från de buddhistiska frälsargestalterna hör historien och inte mytologin till.¹⁴⁰

De avslutande diskussionsfrågorna rör hur en kristen respektive buddhistisk missionär skulle försvara sin gudstro respektive ateism. Varför många buddhister söker en gudstro. Och vilka beröringspunkter som finns mellan de hittills nämnda religionerna.¹⁴¹

Precis som i redogörelsen av Hinduismen lägger Rodhe fokus på Buddhismen som filosofiskt system. Det är meditationen som står i centrum, det är den som leder till frälsning och det är den som samhället tycks vara ordnad efter. Men precis som i beskrivningen av hinduismen tycks den filosofiska inställningen till tillvaron även resultera i en passivitet när det kommer till orättvisor. Det är i och med det kristna inflytandet som en önskan om att aktivt hjälpa sina medmänniskor kommer till uttryck. Det är även det kristna inflytandet som tycks förmå buddhister att organisera sig och utveckla religionen genom konferenser.

Om Kina och Japan skriver Rodhe att de ses som buddhistiska på världskartan men denna är dock

¹³⁹ Rodhe, 1957, s.25.

¹⁴⁰ Rodhe, 1957, s.25.

¹⁴¹ Rodhe, 1957, s.25-26.

starkt uppblandad med föreställningar och bruk som har sitt ursprung i ländernas egna religiösa traditioner. Dessa har sedan upplysningstiden fått stort intresse i västvärlden. I synnerlighet de kinesiska tankarna. ”Bildade västerlänningar har i dem tyckt sig finna en levnadsvisdom, som framstår som en ideal, naturlig världsreligion.”¹⁴² Den kinesiska levnadsvisdomen fick sin främsta utformning av Konfucius även om den är urgammal. ”Hans ideal var den vise, som präglas av sanning, kunnighet, godhet, rättrådighet och värdighet.”¹⁴³ Tao är ordningen i världsalltet och man måste leva i samklang med denna. När detta görs uppstår det ideala samhället där de grundläggande relationerna av lydnad, respekt och godhet upprätthålls.¹⁴⁴

*Konfucius var konservativt inställd till rådande samhällsförhållanden och religiösa bruk. Han betonade vikten av att himmelsguden erhöll offer. Dessa offer blev kejsarens angelägenhet. Folket skulle offra till förfädernas andar. Dyrkan av dessa, vilket sker både i hemmet och vid gravarna, har blivit ett av de mest utmärkande dragen för kinesisk folkreligion.*¹⁴⁵

Moralen var Konfucius huvudintresse. Den samhällsbevarande läran blev statsreligion och i mer än 2000 år till kejsardömet störtades så fostrades kineser efter den. ”Den har givit kinesiskt folkliv dess typiskt höviska prägel.”¹⁴⁶

*Konfucianismens vaga gudstro och betoning av plikt och dygd visar överensstämmelser med västerländsk stoicism och rationalism. Från kristendomen skiljer sig konfucianismen genom att den inte talar om synd och nåd, gudsuppenbarelse och försoning, och över huvud föga intresserar sig för vad som finns bortom denna världen. Dess konservativa moraluppfattning skiljer sig från Kristi samhällsomdanande kärlekslära.*¹⁴⁷

Om taoismens skriver Rodhe att dess mer fantasieggande fromhet står i kontrast till den konfuciska förnuftsmässiga stelheten. Enhet med tao söker man finna genom andliga övningar. Tao ses i naturen snarare än i samhället och enhet med tao når endast den som slutar att intressera sig för denna värld. Under inflytande av buddhismen har det inom taoismen vuxit fram prästerskap, kloster och gudstjänster. De taoistiska prästerna ägnar sig åt besvärjelseriter och

¹⁴² Rodhe, 1957, s.27.

¹⁴³ Rodhe, 1957, s.27.

¹⁴⁴ Rodhe, 1957, s.27.

¹⁴⁵ Rodhe, 1957, s.27.

¹⁴⁶ Rodhe, 1957, s.28.

¹⁴⁷ Rodhe, 1957, s.28.

spådomskonst och anlitas för att läsa dödsräddningar och utse begravningsplats.

Nutida kinesisk folkreligion utgör en blandning av konfucianism, taoism och buddhism, vartill kommer mycket av magi (jfr nedan). Den bildade kinesen tror ej mycket på gudar, himlar och helveten utan intresserar sig för religionerna som för filosofiska system, och hans religion får en förnuftsmässig och moralisk prägel.¹⁴⁸

Kristendomen har haft svårt att få fäste i Kina och där finns fler muslimer än kristna. Kommunismens maktövertagande i Kina har medfört svårigheter för alla religioner.¹⁴⁹ Den japanska folkreligionen kallas shinto och innebär tro på ett oändligt antal gudomligheter. Gudomligheterna kan vara Gudar, upphöjda förfäder eller kopplade till naturföreteelser. De dyrkas i naturen eller i tempel med offer av ris och frukt som frambärs av präster. Lekmännen ber en tyst bön och påkallar eventuellt gudens uppmärksamhet med en handklappning eller en gonggong. På 1800-talet fick shintoismen en renässans efter att ha levt i skuggan av buddhismen sedan 500-talet. Kejsaren fick gudomlig dyrkan efter att ha gjort den till statsreligion, men har emellertid avstått från denna efter Japans nederlag i andra världskriget. Rodhe skriver att det politiska läget har medfört att kristen mission har kunnat komma in i landet efter att den har utdrivits ur Kina. Hittills har den haft obetydlig framgång. Den avslutande diskussionsfrågan för Kina och Japans religioner berör vilka likheter det finns mellan västerländsk livsvisdom och konfucius lära. Skulle det gå att bygga en världsreligion på denna gemensamma grund eller saknas det något för att tillfredsställa människors religiösa behov.¹⁵⁰

Även i beskrivningen av kinesisk religion är det tydligt att Rodhe väljer att lägga störst vikt vid de mer filosofiska delarna än vad han gör vid de religiösa. Han konstaterar att troende inom konfucianismen inte är särskilt intresserade av vad som finns bortom denna värld och inte talar om någon gudsuppenbarelse. Samtidigt konstaterar han att förfädernas andar spelar en betydande roll i trosinriktningen och att där finns en allsmäktig himmels gud. Rodhe konstaterar även att konfucianismens konservativa moraluppfattning och samhällsbevarande lära har givit det kinesiska folket deras ”typiskt höviska prägel”. Vilket även det bygger vidare på en bild av kinesen som lugn, artig och filosoferande. Författaren konstaterar även att den bildade kinesen idag inte tror mycket på gudar utan intresserar sig för religion som ett filosofiskt system med förnuftsmässig och moralisk prägel. Så kallar han inte heller konfucianismen för religion utan inleder med att benämna den som kinesisk levnadsvisdom. Denna form av benämning möter vi

¹⁴⁸ Rodhe, 1957, s.28, 30.

¹⁴⁹ Rodhe, 1957, s.30.

¹⁵⁰ Rodhe, 1957, s.31.

också hos Gummerus och Rosenqvist som ger konfucianismen benämningen lära och inte religion. Det är också de filosofiska dragen av levnadsvisdom som Rodhe menar att bildade västerlänningar finner intressanta. Där betoningen ligger på kultur hos den filosofiska konfucianismen beskrivs taoismen istället som närmare naturen. Konfucianismen är filosofisk stelhhet och bildning medan taoismen är fantasieggande fromhet och beskrivs som världsfrånvärd. Beskrivningen av shintoism och japansk religion är ytterst kort. I motsättning till Gummerus och Rosenqvist som menar att det japanska folkets bildningsnivå underlättar kristen mission, så menar Rodhe att den kristna missionen har haft obetydlig framgång. Istället framhåller han att shintoismen har haft en renässans. Det verkar dock oklart vilken betydelse religion har i Japan vid bokens tillkomst.

Boken avslutas med ett stycke om naturfolkens religioner. Dessa religioner omnämns även som primitiva religioner och beskrivs finnas i glest befolkade delar av Afrikas inre, Australien, norra Asien, Sydamerikas urskogar och Nordamerikas arktiska delar. Rodhe skriver att naturreligionerna inte har någon expansionskraft utan tvärtom är på tillbakagång inför trycket av ”de missionerande religionerna och den västerländska civilisationen”.¹⁵¹ Rodhe konstaterar att det inte finns någon tydlig gräns mellan naturfolk och kulturfolk. Den största skillnaden utgörs av att naturfolken saknar skriftspråk och inte har någon stadsbebyggelse. Detta leder till att uppgifterna i samhället inte kan struktureras, specialiseras och fördelas så som hos kulturfolken.

Stundom har man ansett, att naturfolken lever på ett stadium, som också har varit kulturfolkens en gång men som dessa har lämnat bakom sig. Medan kulturfolken har skridit framåt i utvecklingen mot nutida civilisation, har naturfolken stått stilla. Häremot kan invändas, att också naturfolken har utvecklats, fastän inte i samma riktning som kulturfolken. Emellertid låter arkeologiska fynd från europeisk stenålder förmoda, att forna tiders européer har haft föreställningar och bruk, som visar påfallande överensstämmelser med nutida naturfolks. Däri ligger det berättigade att tala om 'nutida stenåldersfolk'.¹⁵²

Rodhe konstaterar att man bör undvika beteckningen primitiva religioner eftersom antagandet att dessa religioner befinner sig på ett stadium som kulturfolken redan har passerat är mycket ifrågasatt. Ordet primitiv får ofta bibetydelsen enkel vilket är missvisande för naturfolkens religioner. Dessa religioner uppvisar tvärtom invecklade religiösa bruk och komplicerade riter. Författaren skriver att många av de bruk som finns hos naturfolkens religioner och som man

¹⁵¹ Rodhe, 1957, s.32.

¹⁵² Rodhe, 1957, s.32-33.

menar kunna finna spår av hos kulturfolkens anfäder, återfinns också som vidskepelse i kulturfolkens nutida religiösa bruk. Vidare skriver Rodhe att mycket av det som går under beteckningen naturfolkens religion i själva verket inte är religion utan magi. Både magi och religion delar tron på högre utomvärldsliga makter. Skillnaden ligger i att religionen underkastar sig denna makt vilket uttrycks genom bönen, magin försöker behärska makten och tar sig uttrycksform genom besvärjelsen. Rodhe konstaterar att religion och magi ofta blandas så att gränserna blir oklara.

Hos naturfolken anses sjukdom och död ofta framkallade genom att någon fiende utövat magi, och det gäller för den sjukes eller dödes släkt att hämnas. En fiende kan skadas genom att man sticker nålar i en docka som föreställer honom. Vad som sker med bilden förväntas ske med den person den representerar. Man kan också skada honom genom att skada något som tillhör eller har tillhört honom, t. ex. hår och naglar.¹⁵³

De magiska riterna är förknippade med olika naturfenomen. De har stor betydelse för krigsföring och är viktiga för hälsa och övergångar mellan olika stadier i livet. Särskilt betonas mandomsprov och våldsamma ritualer förknippade med dessa. Rodhe konstaterar att den som har kunskap om de magiska ritualerna så som medicinmän och shamaner har stor makt.¹⁵⁴

Hos jägarfolk är det enligt Rodhe vanligt med totemdjur vilket innebär att ett särskilt djur är förknippat med en grupp och att djuret och gruppmedlemmarna står i förbindelse med varandra och beskyddar varandra. En fetisch är ett föremål som anses ha inneboende krafter vilka bäraren hoppas ska överföras till sig. ”Modernt bruk av maskotar och amuletter utgör en motsvarighet till naturfolkens fetischtro”¹⁵⁵. Personer och föremål som innehar så stark kraft att det utgör en fara för andra människor att närma sig dessa anses som tabu. Kring människor som utgör tabu, exempelvis kungar och hövdingar, måste varje närmande ske genom särskilda ritualer och föremål som berörts måste förstöras. ”Det tabuerade är farligt både om det betraktas som heligt och om det betraktas som orent”¹⁵⁶ Tankar om krafter som behärskar naturen och som kan frigöra sig från de naturföremål som de är förknippade med omnämns som animism. Detta innebär andar som är förknippade med olika naturföremål så som vatten eller träd. De dödas själar utgör en särskild sorts andar och dessa måste vårdas och ges offer för att komma till ro. Om de dödas själar inte får vad de behöver kommer de att irra som spöken och kan på så sätt skada

¹⁵³ Rodhe, 1957, s.33-34.

¹⁵⁴ Rodhe, 1957, s.32-35.

¹⁵⁵ Rodhe, 1957, s.35.

¹⁵⁶ Rodhe, 1957, s.36.

människorna. Om de däremot ges vad de behöver så kan de vara behjälpliga.¹⁵⁷

Naturfolkens religioner präglas av fruktan. Det är fruktan för andar, andemakter och fientlig magi. Genom att utföra riter och besvärjelser så försöker man finna trygghet.

Emellertid finner man också hos alla folk någon form av gudstro. Gränsen mellan andar och gudar (eller gudinnor) kan vara oklar. Genom offer och böner söker man hålla farliga gudar, som vållar sjukdom och undergång, på avstånd. Men därjämte tror man i regel på en god högste Gud, som skapat människorna och nu bor i himlen. Till honom riktar man sig med böner, men eftersom han bor långt borta, förmår han inte undanröja fruktan för de i naturen hotande makterna, och därför spelar dyrkan av denne högste Gud mindre roll än riterna för att hålla de farliga makterna på avstånd.¹⁵⁸

I myterna berättas om hur världen och människorna skapats. Dessa myter gestaltas vid årliga fester, där kungar och hövdingar spelar centrala roller. Genom dessa fester tror man att skapelsens ordning upprätthålls. Den avslutande frågeställningen rör i vilken utsträckning eleverna använder sig av maskotar och om de kan finna likheter mellan naturfolkens seder och svenska folkseder så som midsommar, jul och påsk.¹⁵⁹

Rodhe konstaterar att det inte finns någon tydlig gräns mellan naturfolk och kulturfolk men väljer dock att dela upp dem i dessa två kategorier. Rodhe är mycket noga med att påpeka att beteckningen primitiva religioner bör undvikas då detta ger en bild av naturfolkens religioner är enkla och befinner sig på ett stadium som kulturfolken redan har passerat. Dock konstaterar han även att det är berättigande att tala om nutida stenåldersfolk och att studier visar att naturfolken använder sig av bruk som kulturfolken lämnat bakom sig. Naturfolken har utvecklats men i annan riktning än kulturfolken. Rodhe konstaterar att det finns drag i naturfolkens religion som också finns hos kulturfolken. Hos kulturfolken benämns dock dessa drag som vidskepelse. Vidare konstateras att det som benämns naturfolkens religion i själva verket inte är religion utan magi. För författaren innebär skillnaden mellan dessa två att religion underkastar sig en högre makt medan magin försöker behärska en sådan. En tydlig förändring från tidigare litteratur är att Rodhe faktiskt benämner egna religiösa bruk hos dessa folk. Det finns inget kvar i texten som antyder att dessa folk ska räddas av en kristen mission. Dock skriver författaren att naturfolken är på

¹⁵⁷ Rodhe, 1957, s.35-36.

¹⁵⁸ Rodhe, 1957, s.37.

¹⁵⁹ Rodhe, 1957, s.37.

tillbakagång och att de försvinner när den västerländska civilisationen breder ut sig. Att religionen och även folket är skriftlöst tycks vara en förutsättning för att de religiösa bruken ska bevaras. Våld och fruktan framställs som viktiga faktorer för att bevara tron och folkslagens isolerade tillvaro på svårtillgängliga platser verkar vara det som gör att bildning och civilisation ännu inte nått dem. Att just fruktan framställs som ett primärt inslag i tron medför en bild av att den västerländska civilisationen är det som ska hjälpa människorna istället för som tidigare den kristna missionen.

4.1.4. Relief – Livsvägar: Religionskunskap för kurs 1

Nils-Åke Tidman har skrivit ett flertal läroböcker i Religion. Han arbetar som specialpedagog på en gymnasieskola i Göteborg och är styrelseledamot i Föreningen för Lärare i Religionskunskap i Sverige (FLR).¹⁶⁰ Kerstin Wallin är journalist och har bland annat arbetet på Göteborgs Posten. Framför allt berör hennes reportage livsåskådningsfrågor.¹⁶¹ Hon har även skrivit boken *Mer än bara ord – Bibeln i vårt kulturarv från 2000*. I förordet till boken anger författarna sin ansats att på ett tydligt och kortfattat sätt presentera de stora världsreligionerna. De vill visa upp dem så nära läsarens vardag som möjligt för att undvika att göra dem avlägsna, exotiska och främmande. ”Religion är inte något märkligt – det är något ytterst mänskligt”¹⁶² Boken inleds med ett kapitel som rubriceras ”Varför religion?” Här problematiseras människors behov av religion. Hur tro och tradition kan ta sig uttryck i samhället. Vilka likheter som går att finna inom olika religioner. Att alla människor har en livsåskådning. Och hur religionsfrihet innebär rätten både till att avstå från religion och till att utöva religion. Kapitlet avslutas med två intervjuer, den första en agnostiker och den andra med en ateist.¹⁶³

¹⁶⁰ The European Forum for Teachers of Religious Education, http://www.mmiweb.org.uk/efre/board_pages/nils.html, 2014-01-07.

¹⁶¹ Wolters, Staffan, ”Jag måste alltid vara sann”, publicerad i tidskriften Journalisten, 18 mars 1999. <http://www.journalisten.se/nyheter/jag-maste-alltid-vara-sann>, 2014-01-07.

¹⁶² Nils-Åke Tidman och Kerstin Wallin, *Relief – Livsvägar: Religionskunskap för kurs 1*, andra upplagan, Gleerups, Malmö, 2012, s.3.

¹⁶³ Tidman & Wallin, 2012, s.6-21.

Gudar finns i nästan alla religioner. Gud och god är ord som liknar varandra. Så är det också på engelska. Någon har sagt att en gud är den makt som en människa väntar sig att allt gott i livet ska komma från. Man skulle då kunna säga att pengar är en gud för många människor. Men religionernas gudar har fler egenskaper. De syns inte, de tillhör en annan och större verklighet. Vid några tillfällen har gudar och människor haft kontakt, enligt religionerna. Det beskrivs i de heliga berättelserna. De som tror säger att de kan känna gudens närvaro här och nu, även om det inte syns.

Det finns religioner som säger att det bara finns en enda gud, religioner som har många olika gudar och religioner som säger att gud är som en kraft som finns överallt i allting.¹⁶⁴

Boken har nio kapitel där det första tar upp religion i allmänhet som nämnt ovan. Det andra kapitlet berör judendom. Tredje kapitlet tar upp kristendom, fjärde islam, femte hinduism, sjätte sikhism, sjunde buddhism, åttonde etik och det nionde kapitlet innehåller fem teman där bland annat religion i Kina och nya religioner i form av wicca och umbanda tas upp. Alla religioner beskrivs med i huvudsak ett utanförperspektiv, där författarna försöker återge religionens grunder och hur de har vuxit fram, hur det är att leva i enlighet med religionen och vilka former religionen tar sig i världen idag. Varje kapitel avslutas med en diskussionsfråga som berör ett ämne som ses som känsligt eller problematiskt inom den religionen. Till varje religion finns en eller flera intervjuer med människor som ser sig tillhöra den religionen och som lever i Sverige i dag. De som blir intervjuade tillhör olika riktningar och antingen praktiserar de religionen eller lever som sekulära. Dessa intervjuer syftar till att ge ett inifrånperspektiv på religionerna.

Kapitlet om judendom inleds med en kort beskrivning av judendomens framväxt och historia i enlighet med gamla testamentet. Abraham och Moses lyfts fram som centrala gestalter och lärans utveckling i modern tid berörs. På detta följer en intervju med en judisk man som lever och praktiserar sin religion i Sverige idag. Där efter ges en bild av vad religionen innebär för den som lever enligt den idag. Tideräkningen, matregler, högtider och sabbaten berörs, samt ett avsnitt om traditioner runt olika stadier i livet.¹⁶⁵

¹⁶⁴ Tidman & Wallin, 2012, s.10.

¹⁶⁵ Tidman & Wallin, 2012, s.26-39.

Inom judendom är det viktigt med religion i vardagen. Det är minst lika viktigt vad människor gör som vad hon tror och tänker, för det är med hjälp av handlingarna man visar sin tro: vad man säger, hur man uppför sig o.s.v. Genom att följa Toras regler i det dagliga livet visar människa att Gud är viktig. De praktiska reglerna för livet skapar också en gemenskap – de hjälper människor att veta vem hon är och var hon hör hemma.

Precis som personer i alla religioner har judar olika inställning till tron. Några människor följer nästan alla regler, medan andra bara lever efter en del av dem. En grupp följer judiska livsmönster men säger samtidigt att de inte tror på Gud. För dem handlar de judiska traditionerna enbart om kultur och gemenskap. Samma skillnad kan vi hitta i alla världsreligionerna.

Det finns många olika svar på frågan om vem som räknas som jude. Är det släktskap, tro eller kultur som avgör? Något enkelt svar finns inte. Den vanligaste uppfattningen är att den som är född av en judisk mor räknas som jude. Personer som inte har judiskt ursprung från föräldrarna kan övergå till judendomen. Då kallas man proselyt.

Omkring 25000 svenskar har judisk bakgrund.¹⁶⁶

Kapitlet avslutas med ett avsnitt om judendomen i världen i vilket förintelsen berörs och problematiseras. Sist kommer en tematisk fördjupning som berör Israel-Palestina konflikten.¹⁶⁷

Till skillnad från den tidigare litteraturen ger denna bok en utförlig redogörelse över judendomen. Av de tre tidigare böckerna omnämndes inte den judiska tron alls av Cornelius och av de båda senare berördes den endast i samband med den kristna kyrkans framväxt. Tidman och Wallin väljer att lägga stort fokus på att förklara och problematisera konflikter som kopplas till judendomen, både nutida och historiska.

Islam berörs, som nämnt, i bokens tredje kapitel. Även här sker en historisk återgivning som berör islams uppkomst och framväxt och Muhammeds betydelse för denna. Den heliga skriften får ett tydligt utrymme och islams fem pelare och moskén berörs.¹⁶⁸

¹⁶⁶ Tidman & Wallin, 2012, s.35.

¹⁶⁷ Tidman & Wallin, 2012, s.41-43.

¹⁶⁸ Tidman & Wallin, 2012, s.90-99.

Muhammed var en skicklig ledare. Vid hans död år 632 var hela den arabiska halvön ett muslimskt område. Tidigare hade det varit uppdelat i många olika folkgrupper som varit varandras fiender. Islam skapade fred. Sedan spreds islam mycket snabbt i Mellanöstern och Nordafrika. Hundra år senare fanns islam i ett sammanhängande område från Indien till södra Frankrike.¹⁶⁹

Guds budskap till människorna finns samlat i Koranen, enligt muslimer. Det är islams heliga skrift. Muhammed tog emot uppenbarelser från Gud, och från början fördes de vidare muntligt. Personer lärde sig Muhammeds uppenbarelser utantill. Ordet Koran på arabiska betyder just "uppläsning".¹⁷⁰

Efter intervjuer med tre muslimer, varav två lever som troende mot olika inriktningar och en lever som sekulär, följer ett avsnitt om att leva som muslim. Här berörs tideräkningen, viktiga högtider under året, regler kring mat och dryck, traditioner runt olika stadier i livet, samt ett avsnitt om könsroller.

De stora livsmedelskedjorna i Sverige börjar anpassa sitt varusortiment efter islams festkalender. Både Coop och ICA har förstått att det finns en stor kundgrupp som vill köpa festmat på andra tider än den kristna julen och påsken. Troligen finns det 100 000 muslimer som utöver sin tro aktivt i Sverige. Men de som kommer ur en miljö präglad av islam och som själva ser sig som muslimer är många fler, kanske 400 000.¹⁷¹

Följande avsnitt berör islam i världen och tar upp skillnad och konflikter mellan sunni- och shiamuslimska grupper, hur de regler som anges i religiösa skrifter förhåller sig till lagar i samhället, och avslutningsvis ett avsnitt om religion och politik. Sist i kapitlet finns en problematisering av terrorism som sker i religionens namn, med fokus på terrordådet den 11 september 2001.¹⁷²

¹⁶⁹ Tidman & Wallin, 2012, s.90.

¹⁷⁰ Tidman & Wallin, 2012, s.92.

¹⁷¹ Tidman & Wallin, 2012, s.109.

¹⁷² Tidman & Wallin, 2012, s.115-118.

Den otroliga händelsen 11 september 2001 kunde ses i teve över hela världen. Nära 3000 personer omkom när World Trade Center i New York träffades av två trafikflygplan. Nätverket al-Qaida tog på sig ansvaret för attacken. De såg sina handlingar som en religiös plikt.

Terrorhandlingar är ibland uttryck för den vanmakt som många unga människor i fattiga muslimska länder känner inför de växande klyftorna mellan den rika världen i väst och människor i deras egna länder. De vet inte vad de ska ta sig till och ser då våld som den enda vägen framåt.¹⁷³

Tidman och Wallin väljer att redogöra för Islams framväxt och historia utan att på något sätt beröra krig. Tvärt om lägger man fokus på att Islam skapade fred och det blir tydligt att författarna vill ta avstånd från de framställningar som den tidigare litteraturen valt att framhålla. Från Cornelius till Rodhe har Islams historia beskrivits som krig och krigsföring och muslimen som når paradiset genom våldshandlingar i religionens namn. De tidigare författarna har alla tagit upp att Islam betyder underkastelse, medan Tidman och Wallin väljer att lyfta fram att ordet koran betyder uppläsning på arabiska. Dock kan författarna inte helt avstå från att beröra Islam och våld och de tar upp 11 september i en avslutande fördjupning. Trots försöket att komma bort från en våldsamt beskrivning av Islam så faller man här tillbaka i ett generaliserande av vad som orsakar terrorhandlingar där man kopplar samman terrorism med fattigdom i muslimska länder och en vanmakt inför klyftorna mellan dessa och rikedomerna i väst. Terrorism förklaras som ett strukturellt problem kopplat till fattigdom och ungdom i muslimska länder.

Om hinduism skriver Tidman och Wallin att religionen består av många olika inriktningar med det gemensamt att de alla hör hemma i Indien. Kapitlet börjar med en genomgång av huvuddragen i läran och redogör för tron på den eviga ordningen, karma, återfödelsen i det eviga kretsloppet och brahman världssjälens. Efter att ha redogjort för tre olika vägar för att nå målet att slippa återfödelse, så ger författarna en genomgång av hinduismens gudsbild. Särskild fokus läggs på Shiva, Vishnu, Kali och Ganesha, där de tre förstnämnda omskrivs som de tre viktigaste av hinduismens miljontals gudar. En kort genomgång ges också av Vedaskrifterna och Bhagavadgita där den senare ges den mest framträdande positionen även om de första förklaras som mer heliga.¹⁷⁴

Under rubriken "Leva som hindu" ger författarna en genomgång av hur bön går till, vilken betydelse templet har, några viktiga högtider och olika viktiga stadier i livet.

¹⁷³ Tidman & Wallin, 2012, s.117.

¹⁷⁴ Tidman & Wallin, 2012, s.126-132.

*Inom hinduismen kallas bönen för **puja**. Den ska helst utföras både morgon och kväll. Man kan ha puja hemma eller i ett tempel. I hemmet är det kvinnorna som leder pujan. I templet leds pujan av män ur den högsta kasten.*

Den som ska delta i puja förbereder sig genom att duscha och ta på sig rena kläder. Det centrala i pujan är att bli sedd av Gud och att genom ett litet offer få Guds välsignelse. Man offrar frukt och mat. Efter offret förvandlas maten till en gåva från Gud, en gåva som ger välsignelse. Att tända ljus eller sjunga utgör andra viktiga inslag i pujan.¹⁷⁵

Tidman och Wallin lyfter även fram att astrologi är viktigt för hinduer. Astrologi har bland annat inverkan på namngivningen av barn och "[a]strologi har även på annat sätt stort inflytande över hinduers liv. Exempelvis anses vissa dagar som mer lämpliga för en resa än andra, beroende på stjärnornas läge"¹⁷⁶ Författarna tar upp att det i Indien ses som en fördel att få en son framför en dotter på grund av att en dotter utgör en större ekonomisk börda vid giftermål. Fosterdiagnostik har medfört möjligheten att abortera flickfoster något som författarna skriver är vanligast bland kvinnor inom medelklassen. Avslutningsvis berörs kastsystemet, med de traditionella fyra kasterna och kastgemenskap genom yrke eller släktskap.¹⁷⁷

På landsbygden är fattigdomen utbredd, särskilt bland småbönder. I byar lever kastsystemet kvar. Människor diskrimineras på grund av sin kasttillhörighet, trots att det är förbjudet enligt indisk lag. Högkastiga personer undviker på alla sätt att komma i kontakt med lågkastiga. Daliter får inte besöka tempel.

Indien genomgår en mycket snabb ekonomisk utveckling. I städerna finns en välmående och välutbildad medelklass. Där betyder inte kasttillhörigheten så mycket.¹⁷⁸

Den tidigare litteraturen har lagt stort fokus på de filosofiska aspekterna av hinduismen. Detta frångås hos Tidman och Wallin och istället är det det religiösa, gudar och ritualer som lyfts fram. Dock kvarstår bilden av hinduismen som en fredlig religion där rätt tänkande och rätt handlande står i centrum. Kastsystemets fortlevnad framställs som ett resultat av fattigdom och okunskap och som en företeelse kopplad till landsbygden. Pengar och utbildning i städerna medför att kastgemenskapen inte längre får samma vikt. Dock framgår det att de som tillhör en lägre kast

¹⁷⁵ Tidman & Wallin, 2012, s.137.

¹⁷⁶ Tidman & Wallin, 2012, s.140.

¹⁷⁷ Tidman & Wallin, 2012, s.143-144.

¹⁷⁸ Tidman & Wallin, 2012, s.144.

diskrimineras av de som tillhör en högre kast. Av kastsystemets uppbyggnad bör de högre kasterna även ha tillgång till mer utbildning än de lägre.

Tidman och Wallin tar upp sikhismen vilken inte berörs i någon av de tidigare böckerna. Sikhismen skriver författarna är den minsta och yngsta av världsreligionerna. Den har 23 miljoner anhängare var av de flesta lever i Indien och den uppstod på 1500-talet. I centrum för religionsutövningen står den heliga boken.

[M]änniskan ska älska den ende guden. Sikhismen är alltså en monoteistisk religion, som islam, judendom och kristendom. Tanken att människan ska befrias från sin själviskhet genom att visa kärlek till Gud och slippa återfödas till nya plågsamma existenser påminner om hinduismen och buddhismen.¹⁷⁹

Att ”[m]änniskan ska vara generös och gästfri”¹⁸⁰ och arbeta hårt för samhällets bästa, skriver författarna, är en lika viktig del av religionen som bönen. Tidman och Wallin ger en kort genomgång av heliga platser och högtider inom sikhismen. Avslutningsvis tar man upp betydelsen av bruket av turban och heliga föremål som alltid ska bäras av männen.¹⁸¹

Buddhismen är den sista av världsreligionerna som berörs. Kapitlet inleds med en genomgång av likheter och skillnader mellan buddhismen och hinduismen. Därefter ges en redogörelse över berättelsen om Buddha, hans liv och de fyra sanningarna. Tidman och Wallin skriver om den åttafaldiga vägen och betydelsen av kunskap, etik och meditation. ”Det viktiga är ens goda vilja, inom buddhismen. En handling är god om man menar gott. Även om resultatet skulle bli dåligt.”¹⁸² Meditation, skriver författarna är framför allt något som utövas av munkar och nunnor men används även av vanliga människor.¹⁸³

Meditation inom buddhism är ursprungligen inget för vanligt folk utan den är avsedd för munkar. Men även i buddhistiska länder sprids nu den västerländska synen på meditation som en väg att klara av livet här och nu för vanliga människor.¹⁸⁴

¹⁷⁹ Tidman & Wallin, 2012, s.150.

¹⁸⁰ Tidman & Wallin, 2012, s.150.

¹⁸¹ Tidman & Wallin, 2012, s.148-153.

¹⁸² Tidman & Wallin, 2012, s.166.

¹⁸³ Tidman & Wallin, 2012, s.162-168, 178.

¹⁸⁴ Tidman & Wallin, 2012, s.178.

Efter att ha gett en genomgång av livets mål, nirvana och heliga skrifter berör Tidman och Wallin frågeställningen om buddhismen ska ses som en religion eller inte.

Frågan ställs ibland om buddhismen är en religion. Många vill se den som en livsfilosofi utan tro på gudar och andra inslag som är typiska för religioner. För den som kommer i kontakt med buddhism i Ostasien är det ingen tvekan om att det är en religion. Människor ber till Buddha, på samma sätt som hinduer ber till sina gudar. Gudar och himmelska väsen spelar en viktig roll i buddhisters vardagsliv.¹⁸⁵

Vidare gör författarna en genomgång av högtider, matregler och olika viktiga händelser i en buddhists liv. De konstaterar även att det finns olika inriktningar inom buddhismen vilket ger stora skillnader mellan enskilda buddhisters religionsutövning.¹⁸⁶

I sydbuddhismen är theravada den vanligaste riktningen. Exempel är länder som Sri Lanka, Thailand och Burma. I nordbuddhismen dominerar vajrayana, i exempelvis Tibet, Mongoliet och Bhutan. I östbuddhismen är mahayana vanligast, ibland annat Kina, Japan, Vietnam och Sydkorea.

Buddhismen är också mycket populär i hela världen, särskilt i USA. Det handlar då om buddhism utan religiösa inslag som istället är inriktad på meditationsteknik.¹⁸⁷

Bilden av buddhismen som en fredlig och passiv religion bevaras av Tidman och Wallin. Meningen om att denna passivitet leder till ovilja att hjälpa sina medmänniskor som framkommer hos Rodhe och Gummerus och Rosenqvist finns dock inte kvar i denna framställning. Centralt för redogörelsen i denna den sista boken är uppdelningen mellan buddhismen som filosofi och som religion. Där den tidigare litteraturen framför allt har framställt buddhismen som ett filosofiskt system så kan Tidman och Wallin inte undvika att lägga mer fokus på de religiösa delarna av trosinriktningen. Författarna är dock noga med att påpeka att den buddhism som sprider sig över världen och då framför allt i USA är en icke religiös form av buddhism där meditationen är det viktigaste. Det är alltså i sin form av livsfilosofi som amerikaner och européer tar till sig buddhism enligt Tidman och Wallin och inte som trosinriktning med ritualer och gudar. Meditationen är hos Tidman och Wallin precis som hos Rodhe det mest utmärkande draget för buddhism. Den bild som reproduceras är bilden av den fredlige och mediterande buddhisten. En

¹⁸⁵ Tidman & Wallin, 2012, s.170.

¹⁸⁶ Tidman & Wallin, 2012, s.177-182.

¹⁸⁷ Tidman & Wallin, 2012, s.182.

bild som förstärks ytterligare när författarna skriver att meditation från början enbart utövades av munkar och nunnor men att en västerländsk form av meditation nu sprider sig i Ostasien.

I ett kort avsnitt behandlas religion i Kina. Författarna tar upp religionens ställning i Kina och dess koppling till politik. De konstaterar att religiösa grupper som inte godkännts av staten förföljs. Om konfucianismen skriver författarna att den är en av de två stora inhemska religionerna.

Konfucianismen uppstod på 500-talet f.Kr. Det är mer en morallära än en religion och den påminner om yang. Konfucianismen uppmanar människan att vara aktiv och tro på förnuftet. Viktigast är Li, att uppfylla sina plikter mot gudar och människor.¹⁸⁸

Den andra inhemska religionen är daoismen

Daoismen liknar mer yin och växte fram som protest mot konfucianismen. Dao betyder vägen på kinesiska och är namnet på den hemlighetsfulla kraft som håller ihop hela tillvaron. Människan kan bara komma i kontakt med den genom lyssnande, mottagande och passivitet.¹⁸⁹

Tidman och Wallin konstaterar avslutningsvis att buddhismen är stor i Kina och att både islam och kristendomen har funnits i landet sedan 600-talet men dock inte haft någon större framgång.
190

Bilden av konfucianismen som ett filosofiskt system och morallära framhålls av Tidman och Wallin precis som hos Rodhe. Båda böckerna lyfter fram att konfucianismen har gudar och Rodhe skriver att offret till förfäder är centralt i konfucianismen. Men trots detta är det som filosofiskt system som konfucianismen framhålls. Detta kan kopplas till bilden av kineserna som ett kulturfolk. Beskrivningen av Daoismen i sin tur beskrivs precis som hos Rodhe som hemlighetsfull och fantasieggande.

Det sista avsnittet som berör religion i Tidman och Wallins lärobok har titeln ”Nya religioner”. Här berör man två religiösa grupper som bygger på den kristna läran, mormonismen och Jehovas vittnen. Författarna tar även upp att religiösa grupper växer fram, som menar att de har

¹⁸⁸ Tidman & Wallin, 2012, s.209.

¹⁸⁹ Tidman & Wallin, 2012, s.209.

¹⁹⁰ Tidman & Wallin, 2012, s.206-210.

återuppväckt gamla religioner. Exempel är den nordiska asatron eller Wicca som är en rörelse där medlemmarna ”gör anspråk på att vara efterföljare till medeltidens häxtroende”¹⁹¹ och därmed en överlevande förkristen religion. Författarna tar även upp Umbanda som ett exempel på en religion som är ett resultat av blandningen av katolsk kristen tro och västafrikansk religion. Gemensamt för båda dessa religioner är tron på magi.¹⁹²

*Inom både Wicca och Umbanda förekommer magi. Det är namnet på en stor variation av metoder att försöka styra andliga krafter. Magi förekommer parallellt med religioner. I religion underkastar sig människor de andliga krafterna, i magi handlar det om att behärska dem.*¹⁹³

Den bild av bruket av magi som Tidman och Wallin beskriver är mycket lik den bild som Rodhe lyfter fram när han beskriver naturreligioner. Genom magi vill människor behärska andliga krafter, i religion underkastar de sig dem. Tidman och Wallin har helt avstått från att lyfta fram etniska religioner i sin lärobok.

4.2. Sammanfattande analys

I detta avsnitt ges en sammanfattande och fördjupande analys av de övergripande resultat som framkommit i tidigare avsnitt. Resultaten kopplas även samman med teori och tidigare forskning.

4.2.1. Hedningar, missionärer och världsreligioner – Urvalet av icke-kristna religioner

De två första läroböckerna som undersöks är böcker som rör den kristna kyrkans historia. Med detta som utgångspunkt så är det först i sin kontakt med det kristna som andra religioner omnämns. I båda böckerna är Islam den icke-kristna religion som ges störst utrymme. I samband med kristen mission omnämner Cornelius hedniska folk, men ger dem ingen egen religiös tillhörighet. Gummerus och Rosenqvist omnämner hinduism, buddhism, konfucianism och shintoism men ger inga beskrivningar av dessa trosinriktningar. När det kommer till studiens tredje undersökningsobjekt så talar titeln om att det rör sig om de viktigaste icke-kristna religionerna vid bokens tillkomst. Rodhe ger islam och hinduism stort utrymme, buddhismen

¹⁹¹ Tidman & Wallin, 2012, s.216.

¹⁹² Tidman & Wallin, 2012, s.216-221.

¹⁹³ Tidman & Wallin, 2012, s.218.

behandlas och även religion i Kina och Japan, där konfucianism, daoism och shintoism redovisas. Rodhe avslutar med ett avsnitt om naturreligion. Den sista boken i denna studie ger utrymme åt judendom vilken inte funnits med i de tidigare. Vidare beskrivs islam, hinduism, sikhism, och buddhism. Ett kort avsnitt ägnas åt religion i Kina och ytterligare ett ägnas åt nya religioner. Tidman och Wallin ger inget utrymme åt etniska religioner. Det är tydligt att det är islam som genom undersökningsperioden har fått det största utrymmet av icke-kristna religioner i läroböckerna. Dock ska det påpekas att islam inte ges ett större utrymme än hinduismen och judendomen i Tidman och Wallins bok. En förklaring kan vara att islam är den religion som rent geografiskt finns närmast det kristna Europa och att islam är den icke-kristna religion som den kristna kyrkan rent historiskt har haft mest kontakt med. Det kan tyckas att den judiska tron i detta perspektiv borde få större utrymme i läroböckerna men av de två första så beskrivs judendomen enbart i förbigående i samband med den kristna kyrkans tillkomst. Rodhe konstaterar att denna trosinriktning inte är missionerande och därför räknar han den inte till de viktigaste utomkristliga religionerna.

4.2.2. Det kristna – västerländska – väst – Bilden av Europas påverkan på människor i andra världsdelar

Hos Cornelius finns inte väst eller västerlandet omnämnt. Det är det kristna som utgör ett område i förhållande till omvärlden. Den kristna missionen, som framgår utgå från Europa, har som mål att omvända, fostra och bilda de hedniska folken, vilka utgörs av alla icke-kristna. Även muslimerna tillhör de hedniska men de tillhör inte ett av de folk som ska omvändas. De hedniska folken framställs som närmare naturen medan de kristna tillhör kulturen. Denna dikotomi är densamma hos Gummerus och Rosenqvist. De kristna folken är kulturfolken, men här finns också vit med som en social markör. De omvända kristna är hednakristna och tillhör inte fullt ut gruppen vita, kristna, kulturfolk. Dock börjar begreppet kultur användas mer flitigt i denna lärobok och Gummerus och Rosenqvist skriver att det finns studier av andra folks kultur. Bilden av den kristna missionen som något hjälpande är högst levande i denna lärobok. Läkarmission och industrimission är missionsverksamheter som syftar till att rädda, hjälpa, vårda och fostra de icke-kristna som i denna framställning anses sakna kunskap om hygien och förmåga till arbetsamhet. Detta är en tankestruktur som lyfts fram i orientalismen där diskursen ger en självbild av överlägsenhet och kopplat till detta en skyldighet att hjälpa de som anses som svagare.¹⁹⁴ En skyldighet att upplysa de icke upplysta. Beskrivningen stämmer även överens med den som Ajagán-Lester finner i sin tredje undersökningsperiod där han menar att européerna

¹⁹⁴ Se avsnitt 2.2.3. om Edward Sids teorier om orientalismens diskurs.

framställs som att de sprider civilisationens ljus över det mörka Afrika.¹⁹⁵ Just detta uttrycker också Gummerus och Rosenqvist när de konstaterar att 1700-talets upplysningsidéer om det naturliga tillståndet inte är aktuella i början av 1900-talet och att det finns en önskan om att sprida den kristna kulturen. Hos Rodhe är västerlandet och den västerländska civilisationen högst påtagliga begrepp. Västerlandet är bildning, förnuft och rationalitet.¹⁹⁶ Det är den västerländska civilisationen som gör att naturfolken blir allt färre. I buddhismen och hinduismen är det de förnuftiga filosofiska delarna som bildade människor i väst har tagit till sig och inte de religiösa. Även i Rodhes beskrivningar går det att finna en överensstämmelse med den beskrivning som Ajagán-Lester finner i sin undersökning, där väst framstår som detsamma som civilisationen.¹⁹⁷ Tidman och Wallin är betydligt försiktigare med att använda begrepp som väst eller västerländsk. I studiens sista bok finns ingen information om mission och det görs heller inga direkta jämförelser med kristendomen som mall, så som sker hos Rodhe. Begreppet västerländsk återfinns dock i texten i samband med beskrivningen av meditation i buddhismen. Västerländsk meditation innebär en icke religiös form av meditation. Detta reproducerar en bild av att det västerländska är det rationella.¹⁹⁸

4.2.3. Hedningar – Naturfolk – Beskrivningar av religioner utan skrifttraditioner

För Cornelius är alla icke-kristna hedningar, eventuellt med undantag för Islam och möjligen judendomen. Den kristna missionen beskrivs som ett sätt att bilda de hedniska folken.¹⁹⁹ Att dessa hedningar skulle ha egna religioner omnämns över huvud taget inte. Gummerus och Rosenqvist skriver om afrikanen som den vilde och ociviliserade negern. De hedniska folken i Afrika bildar en kompakt massa som är svår för missionärerna att forcera. Det är inte enbart de afrikanska folken som är hedniska enligt Gummerus och Rosenqvist. Alla icke-kristna är hedningar. Det framgår dock att det finns en skillnad mellan folk med och utan skriftspråk. De skriftlösa folken befinner sig närmare naturen och missionen syftar till att rädda dem.²⁰⁰ Rodhe gör en uppdelning mellan naturfolk och kulturfolk även om han menar att det inte finns en tydlig gräns mellan dessa. Rodhe benämner naturfolkens religiösa bruk som komplexa men konstaterar också att de använder sig av bruk som kulturfolken lämnat bakom sig och att det är berättigande att tala om nutida stenåldersfolk. Rodhe tycks vilja undvika bilden av en civilisationstrappa, denna idétradition är dock högst närvarande och förstärks av författarens konstaterande att

¹⁹⁵ Se tidigare forskning, avsnitt 2.3.2.

¹⁹⁶ Jämför med orientalismen, avsnitt 2.2.3.

¹⁹⁷ Se tidigare forskning avsnitt 2.3.2.

¹⁹⁸ Jämför orientalismen avsnitt 2.2.3.

¹⁹⁹ Jämför orientalismen avsnitt 2.2.3.

²⁰⁰ Jämför orientalismen avsnitt 2.2.3.

naturfolken försvinner allt mer när den västerländska civilisationen breder ut sig. Naturfolken framställs som skriftlösa och deras religiösa bruk som ett resultat av isolering, okunskap och fruktan. I Rodhes framställning exotiseras naturfolkens religioner. Det finns således en genomgående framställning genom de tre läroböckerna att människor tillhörande skriftlösa religion är i behov av att räddas. Detta är en diskurs som tydligt stämmer överens med orientalismens föreställningar om att det ”västerländska” genom att vara starkare och mer rationellt har en skyldighet att rädda de svagare.²⁰¹ Tidman och Wallin väljer att helt avstå från att beskriva etniska religioner. Inte någon av böckerna berör samerna som en etnisk religion.²⁰²

4.2.4. Muhammedaner – Muslimer – Våldets vara eller icke vara i läroböckerna

I studiens tre första läroböcker är två aspekter av Islam de mest framträdande i beskrivningen av religionen. För det första så beskrivs islam som en motsättning till kristendomen. Fokus läggs på skillnader mellan dessa två trosinriktningar där den största olikheten menas vara att muslimer tror på Allahs förutbestämda och oundvikliga öde, medan den kristne tror på människans fria vilja och en kärleksfull förtröstan i en förlåtande Gud. Både hos Cornelius, Gummerus och Rosenqvist och Rodhe finns en beskrivning av islams framväxt som ett resultat av Muhammeds vilja att särskilja sig från det kristna, samtidigt som det kristna är det som står modell för religionens utformning som monoteistisk. Islam beskrivs som en religion med fokus på det världsliga och sinnliga och där handling är viktigare än tro. Symtomatisk blir Gummerus och Rosenqvist konstaterande att islam förbjuder konsumtion av vin och griskött men tillåter månggifte och slavhandel. En beskrivning som lyfter fram det särskiljande och annorlunda.²⁰³ För det andra så framställs islam som en våldsamt religion. De tre första böckerna beskriver uteslutande islams framväxt som våldsamt och krigisk. Muslimerna beskrivs som underkastade en religion i vilken det största är att dö i strid. Våldshandlingar i religionens namn framställs som det yttersta beviset på att underkasta sig Allahs vilja. Även Rodhe konstaterar 1957, att islam gör muslimerna hjältemodiga i krig. I de två första läroböckerna framställs islam som ett hot mot det kristna.²⁰⁴ Både ett geografiskt hot mot Europa och ett hot mot kristna individer. Cornelius, Gummerus och Rosenqvist och Rodhe konstaterar alla att kristna som lever i länder där islam dominerar får lida hårt förtryck. Hos Rodhe är det geografiska hotet historiskt och framställs inte som ett hot i samtiden. Rodhe menar att islam har reformerats i enlighet med modernt västerländskt tänkande. Tidman och Wallin gör ett försök att komma bort från beskrivningen av

²⁰¹ Se avsnitt 2.2.3.

²⁰² Jämför Dalins resonemang i avsnitt 2.3.2. om tidigare forskning.

²⁰³ Jämför med orientalismen avsnitt 2.2.3.

²⁰⁴ Jämför med orientalismen avsnitt 2.2.3.

islam som en våldets religion. Exempelvis framhålls att islams historiska expansion medförde fred till områdena på den arabiska halvön och Nordafrika. Dock avslutar Tidman och Wallin sitt kapitel om islam med ett avsnitt om terrorism där de konstaterar att terrorhandlingar kan kopplas till unga, fattiga människor i muslimska länder som känner vanmakt över de växande klyftorna mellan de egna muslimska länderna och rikedomerna i väst. Detta är den enda kopplingen mellan religion och våld i Tidman och Wallins bok och den skapar en bild av att terrorism i religionens namn är något som är kopplat till just islam. Genomgående genom alla fyra läroböckerna finns där med en reproduktion av en motsättning mellan islam, muslimerna, muhammedanerna, araberna, orienten och kristendomen, de kristna, Europa, västerlandet, väst. I de tre första böckerna ges en beskrivning som fokuserar på skillnader mellan Islam och kristendom i enlighet med Saids orientalism. Islam beskrivs inte enbart som motsatsen till det kristna västerlandet utan skillnaderna framställs även som ett medvetet politiskt projekt. Kristendomen och väst framställs som det goda medan muslimerna framställs som våldsamma och grymma. I den fjärde läroboken görs det ett försök att komma bort från detta diskursiva arv, men det går fortfarande att finna spår av det.²⁰⁵

4.2.5. De hedniska kulturfolken – Bilden av hinduism, buddhism och konfucianism

Hinduismen, buddhismen och konfucianismen tycks vara de religioner som kanske mest fascinerar läroboksförfattarna efter islam. Cornelius nämner att kristen mission bedrivs i bland annat Ostindien, Kina och Japan, men han nämner inget om de folk som lever där. Gummerus och Rosenqvist beskriver människor som tillhör dessa trosinriktningar som hedniska men samtidigt som kulturfolk. Kulturen står i dikotomi med natur, där kultur innebär något högre och mer utvecklat. Av böckernas beskrivning framkommer det också att de folk som tillhör en kultur ska omvändas av den kristna missionen, medan de hedniska naturfolken ska räddas av den samma.²⁰⁶ Denna kultur i hinduismen, buddhismen och konfucianismen består av två delar. Dels har de skriftspråk och dels filosofiska system. Det är det filosofiska snarare än det religiösa som framställs som kulturellt och det är också detta som författarna i de två sista böckerna menar att bildade västerlänningar har tagit åt sig. Framför allt Rodhe låter filosofin ta stor plats i beskrivningen av hinduism, buddhism och konfucianism. Hos Tidman och Wallin läggs större fokus på de religiösa aspekterna av hinduismen och buddhismen, medan konfucianismen kvarstår som framförallt ett filosofiskt och samhällsbevarande system trots att det i båda böckerna nämns förekomsten av gudar och offer. Gummerus och Rosenqvist konstaterar att folket i Indien präglas

²⁰⁵ Jämför med orientalismen avsnitt 2.2.3.

²⁰⁶ Jämför med orientalismen avsnitt 2.2.3.

av ett hedna-filosofiskt system och att det kinesiska folket lever efter Konfucius lära. Hos Rodhe ges det kinesiska folket tydliga karaktärsdrag och beskrivs som höviska, konservativa, moraliska och han bygger vidare på bilden av ett folk som är passivt, artigt och filosoferande. Hinduismen framställs av Rodhe som filosofisk, tolerant och passiv. Det är enligt Rodhe kristna influenser som fått hinduismen att ifrågasätta mer orättvisa delar av det indiska samhällssystemet. Även buddhismen framställs som en passiv religion där meditationen står i centrum. Den bild som framkommer hos Tidman och Wallin bär tydliga spår av den diskurs som finns hos Rodhe. Det är det fredliga och passiva som lyfts fram. För buddhismen är det meditationen som står i centrum. Det tydligaste diskursiva arvet består i den bild som målas upp av att väst eller västerlandet har influerats av hinduism, buddhism och konfucianism. I denna bild framställs entiteten väst som något bildat och förnuftigt och det är det rationella och filosofiska hos trosinriktningarna som väst har anammat. De idéer som har anammats omnämns inte som religiösa utan som filosofiska system eller levnadsvisdom. Detta medför att de religiösa dragen i trosinriktningarna framställs som något irrationellt och oförnuftigt som det bildade väst inte tar till sig.²⁰⁷ Rodhe konstaterar även att bildade kineser inte intresserar sig särskilt mycket för religion utan enbart för de filosofiska systemen och Tidman och Wallin skriver att den rika och välmående medelklassen i Indien ställer sig utanför kastsystemet, samt att buddhister utanför klostren har tagit till sig av den västerländska (och där med icke-religiösa) meditationen.

5.1. Avslutande diskussion

I studiens tre första undersökningsobjekt växer en diskurs fram som kan kopplas till Edward Saids teori om orientalismen. Väst tar form som en entitet överordnad de övriga. Det kristna västerlandet beskrivs som bildat, förnuftigt och rationellt. De andra beskrivs som obildade, orationella och beroende på religionstillhörighet antingen våldsamma, passiva eller fulla av fruktan. Det finns även en bild av att det kristna eller väst har en skyldighet att hjälpa de andra och det framgår också att den kristna missionen eller det västerländska inflytandet har förbättrat situationen för människor i Afrika och Ostasien. Islam framställs som hotfullt och våldsamt och som en motsats till kristendomen i alla avseenden utom sin monoteism. Det går att urskilja en förändring i diskursen runt den icke-kristne. I den tidiga litteraturen görs inga beskrivningar av de icke-kristnas religioner, med undantag för Islam. I studiens tredje nedslag ges de icke-kristna betydligt mer genomgående redovisningar samtidigt som de genomgående genom läroboken jämförs med det kristna. I studiens fjärde och sista nedslag gör författarna ett medvetet försök att beskriva religion som något som inte är främmande, avlägset eller exotiskt. Författarna

²⁰⁷ Jämför med orientalismen avsnitt 2.2.3.

konstaterar att religion är något ytterst mänskligt. Trots ett medvetet försök att komma bort från äldre stereotypiseringar så går det fortfarande att finna spår av de äldre läroböckernas diskurs i den nyaste. Det finns spår kvar av att västerlandet eller väst framställs som en entitet likställd med rationalitet och bildning. Våld inom religion kopplas till Islam och människor i Ostasien framställs som fredliga och passiva.

Enligt Edward Saids teorier om orientalismen var den orientalistiska diskursen en viktig och självklar del av den europeiska självbilden under framför allt den koloniala tidsepoken. Orienten framställs enligt den orientalistiska diskursen som en motsatts till det kristna, västerländska Europa. Orientalismens diskurs medförde en möjlighet att beskriva undervisa om, kolonisera och härska över områden utanför Europa. En ursäkt för entiteten västerlandet att dominera av de som ansågs underlägsna.²⁰⁸ Väst och västerlandet framställs i denna diskurs som det goda, starka, rationella och bildade. Folk som inte tillhör detta väst framställs som de onda, svaga, orationella och obildade. Detta skapar en bild av att västerlandet har en naturlig rätt att erövra men även en skyldighet att ta hand om och upplysa de som inte är upplysta.²⁰⁹ Resultatet i denna uppsats visar tydligt att de två tidiga läroböckerna präglas av en orientalistisk diskurs. Framför allt framkommer detta i att de icke-kristna folk som lyfts fram beskrivs som annorlunda och avvikande i jämförelse med det kristna Europa och i att dessa folk beskrivs vara i behov av att hjälpas eller räddas. I de två senare läroböckerna som undersökts finns ett tydligt arv av denna diskurs. Framför allt så är det föreställningar om att det finns ett västerland vilket framställs som överlägset, mer rationellt och mer bildat än omvärlden som lever kvar.

I inledningen till denna studie och i redovisningen av den tidigare forskningen ges en bild av lärobokens särskilda ställning i klassrummet. Här problematiseras även riskerna med att använda en lärobok som ger en stereotyp eller exotiserande beskrivning av människors religiösa bruk. Denna studie har visat att det går att finna spår av de äldre läroböckernas diskurs även i läroboken från 2012. Detta trots att det finns ett medvetet försök att frångå den äldre dikotomiseringen. Sedan den statliga granskningen av läromedel avskaffades 1991 åligger det den enskilda läraren att själva göra denna granskning och att vara medvetna om vilken kunskap läroböckerna de använder reproducerar. Skolverkets rapport, om läromedlens roll i undervisningen från 2006, lyfter fram att det finns ett behov av att öka lärarnas kunskap för att ge dem verktyg att kunna granska läromedel. Carlsson och von Brömssen konstaterar att forskning kring läromedel inte innebär att en lärobok döms ut som pedagogiskt material. Istället ger forskningen läraren ny kunskap och nya verktyg för att kunna arbeta med läroboken på ett annat sätt. När läraren får en

²⁰⁸ Said, 1997, s.3-5.

²⁰⁹ Said, 1997, s.207-219.

större medvetenhet om textens historiska och diskursiva arv kan denne också inta ett annorlunda perspektiv och i större utsträckning problematisera texten tillsammans med eleverna. Läroboken blir alltså inte oanvändbar på grund av att det finns ett diskursivt arv i den. Genom att undersöka texten tillsammans med eleverna kan läraren ge eleverna verktyg att själva kunna granska texter. Även Olsson framhåller att undervisningen vinner på att läraren kontextualiserar lärobokens text för att förstå vilka bakomliggande intressen eller diskursiva arv som ligger bakom framställningarna som ges. Detta arbete har bidragit till att öka min kunskap om vilka traditioner som ligger bakom utformningen av läroböcker i religionskunskap i Sverige och på så sätt framöver kunna arbeta med läroboken på ett annat sätt tillsammans med eleverna.

6.1. Källförteckning

Primärlitteratur

Cornelius, Carl Alfred, *Lärobok i kyrkohistorien för elementarläroverken / af C. A. Cornelius*, Upsala, Edquist, 1860.

Gummerus, Jaakko & Rosenqvist, Vilhelm Teodor *Lärobok i kyrkohistoria: För svenska läroverk bearbetad av August Johansson*, Stockholm, 1906, andra upplagan 1910.

Sten Rodhe, *De viktigaste utomkristliga religionerna i nutid*, Stockholm, 1957.

Tidman, Nils-Åke & Wallin Kerstin, *Relief – Livsvägar: Religionskunskap för kurs 1*
Andra upplagan, Malmö, Gleerups, 2012.

Sekundärlitteratur

Ajagán-Lester, Luis, ”De andra” – Afrikaner i svenska pedagogiska texter (1768–1965), *Studies in Educational Sciences* 31, Stockholm, HLS Förlag, 2000.

Bergström, Göran & Boréus, Kristina (red.) *Textens mening och makt – Metodbok i samhällsvetenskaplig text och diskursanalys*, tredje upplagan, Lund, Studentlitteratur, 2012.

Carlson, Marie & von Brömssen, Kerstin (red.), *Kritisk läsning av pedagogiska texter: genus, etnicitet och andra kategoriseringar*, Lund, Studentlitteratur, 2011.

Dahlin, Olov, ”Hur framställs etniska religioner i svenska läromedel?” i antologin *Nya mål? Religionsdidaktik i en tid av förändring*, red. Lindgren Ödén, Birgit & Thalén, Peder, Uppsala, Swedish Science Press, 2006.

Davidsson, Åke (red.), *Vem är vem – Skåne Halland Blekinge*, Andra upplagan, Stockholm, Bokförlaget Vem är vem, 1966, s.700.

Hartman, Sven, ”Perspektiv på skolans religionsundervisning” i Löfstedt, Malin (red.) *Religionsdidaktik – mångfald, livsfrågor och etik i skolan* Lund, Studentlitteratur, 2011.

Hartman, Sven, *Det pedagogiska kulturarvet: Traditioner och idéer i svensk undervisningshistoria*, andra utgåvan, Stockholm, Natur & kultur, 2012.

Härenstam, Kjell, *Skolboks-Islam: Analys av bilden av islam i läroböcker i religionskunskap*, Göteborg studies in educational sciences 93, Göteborg, 1993.

Löfstedt, Malin, *Religionsdidaktik – Mångfald, livsfrågor och etik i skolan*, Lund, Studentlitteratur, 2011.

- Matthis, Moa (red.), *Orientalism på svenska*, Stockholm, Ordfront, 2005.
- Olivestam, Carl E. *Religionsdidaktik – om teori perspektiv och praktik i religionsundervisningen*, Stockholm, Liber, 2006.
- Olsson, Susanne, ”Our view on the Other: issues regarding school textbooks” i *British Journal of Religious Education*, 2010.
- Richardsson, Gunnar, *Svensk utbildningshistoria – skola och samhälle förr och nu*, åttonde upplagan, Lund, Studentlitteratur, 2010.
- Said, Edward W, *Orientalism*, 1978, svensk upplaga, Stockholm, Ordfront förlag, 1997.
- Selander, Staffan, *Lärobokskunskap – Pedagogisk textanalys med exempel från läroböcker i historia 1841-1985*, Lund, Studentlitteratur, 1988.
- Skolverket rapport 284, *Läromedlens roll i undervisningen – Grundskollärares val, användning och bedömning av läromedel i bild, engelska och samhällskunskap*, Stockholm, 2006.
- SOU 2006:40. *Utbildningens dilemma*. Rapport av Utredningen om makt, integration och strukturell diskriminering. Stockholm, 2006.

Elektroniska källor

- Nordisk familjebok, Uggleupplagan, band 36, supplement. Globe – Kövess, Stockholm, 1926, s.122, <http://runeberg.org/nfcp/0077.html>, 2014-01-03.
- Nordisk familjebok, Uggleupplagan, band 23. Retzius – Ryssland, Stockholm, 1916, s.916. <http://runeberg.org/nfcc/0506.html>, 2014-01-03.
- Riksarkivet, svenskt biografiskt lexikon, <http://sok.riksarkivet.se/sbl/Presentation.aspx?id=14956>, 2014-01-03.
- The European Forum for Teachers of Religious Education, http://www.mmiweb.org.uk/efre/board_pages/nils.html, 2014-01-07.
- Wolters, Staffan, ”Jag måste alltid vara sann”, publicerad i tidskriften Journalisten, 18 mars 1999. <http://www.journalisten.se/nyheter/jag-maste-alltid-vara-sann>, 2014-01-07.